

ItK

3

irodalomtörténeti Közlemények

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1994

*Jollók János: Asztrális misztika és asztrológia Janus Pannonius költészetében
(Az epigrammák)*

Fenyő István: Eötvös József és Szalay László ifjúkori eszmei orientációjához

Mémeth G. Béla: Petőfi – Ady – József Attila?

*

Üskés Gábor: A meditációíró Rákóczi

*

Bergye László: Kazinczy Ferenc kiadatlan Werther-fordítása

*

szemle

*

da Kálmán (1913–1994) (*Tarnai Andor*)

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1994. XCVIII. évfolyam 3. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Komlós Tibor
felelős szerkesztő

Bíró Ferenc

Dávidházi Péter

Horváth Iván

Kőszeghy Péter

Kulcsár Péter

Tarnai Andor

Tverdota György

Veres András

*

Kádár Judit

a Szemle rovat szerkesztője,
technikai szerkesztő

- Bollók János*: Asztrális misztika és asztrológia Janus Pannonius költészetében (Az epigrammák) 299
- Fenyő István*: Eötvös József és Szalay László ifjúkori eszmei orientációjához 329
- Németh G. Béla*: Petőfi – Ady – József Attila? 359

Kisebb közlemények

- P. Vásárhelyi Judit*: Szenci Molnár Albert aenigmái 365
- Dömötör Ákos–Kerényi Ferenc*: A János vitéz egyetemes mesemotívumairól 375
- Várhelyi Ilona*: Az akadémiai titkár Arany János keznyoma a Finn Irodalmi Társaság archívumában 380

Műhely

- Tüskés Gábor*: A meditációíró Rákóczi 382

Textológia

- Dörög Tibor*: Czákó Zsigmond Szent László és kora című drámájának szövegagyománya 402

Adattár

- Gergye László*: Kazinczy Ferenc kiadatlan Werther-fordítása 411

Szemle

- Vadász Géza*: Janus Pannonius epigrammái (*Török László*) 420
- Antike Rezeption und nationale Identität in der Renaissance insbesondere in Deutschland und in Ungarn (*Ritoókné Szalay Ágnes*) 429
- Ioannes Bocatius: Opera quae exstant omnia. Prosaica (*Szabó András*) 431
- Arany János: „Tisztelt Írótlárs!” (*Péter László*) 433
- Csányi László: Babits átváltozásai (*Kelevész Ágnes*) 435
- Lőrinczy Huba: „...személyiségnek lenni a legtöbb...” (*Fried István*) 438

Krónika

- Benda Kálmán** (1913–1994) (*Tarnai Andor*) 443

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest
Ménesi út 11–13.

ASZTRÁLIS MISZTIKA ÉS ASZTROLÓGIA JANUS PANNONIUS
KÖLTÉSZETÉBEN

(Az epigrammák)

Janusnak azok az epigrammái, amelyek valamilyen módon az asztrológiához kapcsolódnak, tipológiailag három, egymástól jól elkülönülő csoportra oszthatók:

- (a) epitaphiumok;
- (b) saját születésének időpontját meghatározó epigrammák;
- (c) tisztán asztrológiai tárgyú vagy az asztrológia hatását közvetlenül tükröző epigrammák.

Mint a felosztásból is kiderül, az első két csoport darabjai – igaz, más-más okból – csak közvetve állnak kapcsolatban az asztrológiával. Az asztrális vonatkozású epitaphiumok eszmei háttéréül szolgáló világkép valójában az asztrális misztika egyik fajtája; hogy mégis az asztrológia tárgykörébe tartozóknak ítéljük őket, annak oka az, hogy az asztrális misztikának bennük megjelenő változatát kezdettől fogva a legszorosabb szálak fűzték az asztrológiához. A második csoportba tartozó versek jelentősége asztrológiai szempontból csupán annyi, hogy a belőlük nyert információ-mozaikokat összerakva, kísérletet tehetünk annak megállapítására: mi volt Janus születésének pontos dátuma és időpontja, s ennek alapján hipotetikusan felállíthatjuk költőnk horoszkópját, pontosabban azt a horoszkópot, amelyet ő maga – ha egyáltalán próbálkozott ilyesmivel – a sajátjának vallott, vallhatott. Ez irányú vállalkozásunk korántsem öncélú: a horoszkóp ismeretében ugyanis egészen más megvilágításba kerülhetnek, sőt más értelmet nyerhetnek a költőnek egyes, eddig szó szerint vett és minden további nélkül érthetőnek vélt megnyilatkozásai.

(a) Az epitaphiumok

A szám szerint huszonhat epitaphiumból nyolc az, amelyik az asztrális misztika hatásáról tanúskodik; az ilyen tárgyú epigrammáknak tehát ha nem is döntő többsége, mindenesetre jelentős hányada. Ezeknek a fiktív sírverseknek asztrálmisztikai tárgyú megnyilatkozásai többnyire roppant egyszerű sémát mutatnak, melynek lényege összefoglalható abban, hogy: „X. Y. teste itt nyugszik, lelke viszont, miután erényes életet élt, visszatért oda, ahonnan egykor eltávozott: a csillagok közé”. Így Andreolának, V. Miklós pápa és Fülöp kardinális anyjának – akinek halálát Janus három epigrammában is megörökítette – *membra solum repetunt, spiritus astra tenet* (II 2, 4); *mens... sidereas, qua venerat, ivit ad arces* (I 385, 12). Hajszállra ugyanez a gondolat ismétlődik Francesco Barbaro és Ettore Sacrato sírversében: *iaceat licet sub hoc marmore corpus, ...superis mens vivit in astris* (Ábel 121. 60, 5–6), illetve: *aetheriis animam... redderet astris* (II 5, 5), és Janus anyja, Barbara, szintén *in arce poli* könyörög a még életben levő és a földön őerte imádkozó fiáért (II 1, 6). Andreolát *morum probitas... sacra modestia vitae* (I 385, 9),

Ettore Sacratót *virtus-a, fides-e, iustitia*-ja (II 5, 2. 3. 4. 9), Barbarát *vitae merita* (II 1, 1) érdemesítették arra, hogy holta után lelke a csillagok közé emelkedjék.

Csak ezeket az epitaphiumokat olvasva természetesen arra is gondolhatnánk, hogy esetükben csupán annak a keresztény felfogással is megegyező és az Ószövetségtől sem teljesen idegen¹ elképzelésnek költői megfogalmazásáról van szó, mely szerint a lélek, ha üdvözülni, a halál után „az égi hazába tér meg”, ahonnan a születéskor elszármazott. Éppen ezért az eszmei háttér tisztázása szempontjából kulcsfontosságúnak kell tekintenünk a Leonello-epitaphiumot, mely kétségtelenné teszi, hogy az az üdvötni, mely ezeknek az epigrammáknak gondolati alapjául szolgál, elsődlegesen nem keresztény fogantatású. Egyértelműen kiderül ez az epigramma első négy sorából:

Principis hic artus Leonelli terra recepit,
ast animam reducem lacteus orbis habet;
huc illam *pietas*, huc *Virgo Astraea* levavit,
huc cum Pierio docta *Minerva* choro. (I 233, 1–4)

Leonello lelke tehát *pietas*-ának, valamint a *Virgo Astraea*, azaz *Diké–Iustitia* és *Minerva* áldásos közreműködésének köszönhetően valójában nem az égbe, hanem az égbe, egészen pontosan a *lacteus orbis*-ra, a Tejútra tért vissza.

Aligha van szükség ördögös filológiai bravúrra annak tisztázásához, hogy a lélek ilyenfajta halál utáni létezésére vonatkozó elképzelés honnan származik. Az eredetileg Cicero *De re publicá*-ját lezáró, grandiózus álombeli látomás – Platón pamphyliai Erje túlvilágról szóló beszámolójának Kr. e. 1. századi, modernizált változata² –, mely *Somnium Scipionis* címen már az ókorban függetlenedett az államelméleti mű egészétől és önálló életet kezdett el élni,³ nemcsak Macrobiusnak volt kedvenc olvasmánya, hanem a középkori szerzők⁴ és a humanisták is⁵ előszeretettel forgatták, s Guarino iskolájának kötelező olvasmányai közé tartozott.⁶ Ebben az álomba merült Cornelius Scipiónak Scipio Africanus – örökbefogadása révén nagyapja –, aki már halott, *de excelso et pleno stellarum, claro quodam loco* (II 11) többek között ezt e felvilágosítást adja a derék polgár lelkének halál utáni sorsáról: *omnibus, qui patriam conservaverint, adiuverint, auxerint, certum esse in coelo definitum locum, ubi beati aevo sempiterno fruuntur; nihil est enim illi principi deo, qui omnem mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia coetusque hominum iure sociati, quae civitates appellantur; harum rectores et conservatores hinc profecti huc revertuntur* (III 13). Majd kevéssel később immár nem Africanus, hanem Aemilius Paulus, Scipio vér szerinti apja, aki a kerettörténet szerint időközben találkozott a fiával és átvette a beszélgetés fonalát, így

¹ Például a végítéletre vonatkozó prófécia Dániel könyvében: „*Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, et qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellae in perpetuas aeternitates*”. (12, 3). Az Ószövetség egyébként határozottan elutasította az asztrológiát; ennek talán legegységesebb megfogalmazása Manasse (4 Kir. 21,3 sk.; 2 Krón. 33) és Josias története. Összefoglalóan: Lynn THORNDYKE, *Astronomy According to the Jews*. Isis, XXIX 1938. 69.sk.

² Pierre BOYANCÉ, *Études sur le Songe de Scipion*. Paris, 1936.

³ Karl MRAS, *Macrobius' Kommentator zu Ciceros Somnium*. SbPAW 1933. 1–57.

⁴ Paul Martin SCHEDLER, *Die Philosophie des Macrobius und ihr Einfluß auf die Wissenschaft des christlichen Mittelalters*. Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters 13. Münster, i. W. 1916.

⁵ Theodor ZIELINSKI, *Cicero im Wandel der Jahrhunderte*. Leipzig–Berlin, 1929⁴. 170–230.

⁶ HUSZTI József, *Janus Pannonius*. 19–20.

buzdítja az ő és a nagyapja példájának követésére megilletődött gyermekét: Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, iustitiam cole et pietatem, quae cum magna in parentibus et propinquis, tum in patria maxima est; ea vita via est in caelum et in coetum eorum, qui iam vixerunt et corpore laxati illum incolunt locum, quem vides – erat enim in splendidissimo candore inter flammis circus elucens –, quem vos, ut a Grais accepistis, orbem lacteum nuncupatis (III 16).

A *pietas* és a *iustitia* (= *Virgo Astraea*) egymás melletti kiemelésével, valamint azzal, hogy néven nevezi a *lacteus orbis*-t mint az üdvözült lelkek halál utáni tartózkodási helyét, fogalmazás módban a Leonello-epigramma áll legközelebb a tulajdonképpeni forráshoz, de ugyanez az elképzelés volt az ihletője a többi, szóban forgó epigrammának is. Nem mond ennek ellent önmagában az, hogy a másik négy versben csak általánosságban esik szó a csillagokról (*astris*) és az égboltról (*polo*), hiszen éppen a Leonello-epitaphium utolsó sorában fordul elő a *polus* szó a *lacteus orbis* félreérthetetlen szinonimájaként (*hac etiam summo fulgeret ipse polo*: I 233, 8), és az sem, hogy sem Andreola, sem Barbara nem voltak közéleti személyiségek, még ha főpapok születtek is tőlük. Mert egyrészt igaz ugyan: Africanus beszédéből mintha az következne, hogy az általa vázolt és az őneki osztályrésziül jutott kiváltságos helyzet csak az államférfiakat és a hadvezéreket illeti meg, másrészt azonban Aemilius Paulus szavaiból kiderül, hogy Africanus kijelentése csak részigazságot tartalmaz: a *pietas* fogalmába ugyanis nemcsak a hazával és a polgártársakkal szembeni kötelezettségek maradéktalan teljesítése tartozik bele, hanem legalább ennyire szerves tartozéka ennek az istenfélelem, a szülőkkal, a gyermekekkel és általában a hozzátartozókkal való gondos törődés is,⁷ bár kétségtelen, hogy míg az előbbit a *maxima*, az utóbbit ő is csak a *magna* jelzővel illeti, vagyis elismeri, hogy a *pietas*-on belül, annak értékét illetően, léteznek fokozatbeli különbségek.

Talán éppen Aemilius beszédének ez – a *pietas* különböző megnyilvánulási formáinak értékfokozatbeli különbségét taglaló – része adta Janusnak az ötletet annak a hyperbolikus, hamisítatlanul humanista szellemiségű epitaphium-képletnek a kidolgozásához, mely Hunyadi János sírversében (I 13) nyerte el végleges formáját, hogy tudniillik a halottnak nemcsak a lelke, hanem teste is az égbe szállt.

Az ötlet kialakulása és formálódása jól nyomon követhető Janus epigrammaiban. Már az 1450-ben írt Leonello-epitaphiumban megjelenik – egyelőre még csak *modus irrealisban fogalmazva* –, hogy ha a *testi ügyesség* és a *szépség* számítana a halálban, a hercegnek nemcsak a lelke, hanem a teste is a Tejút csillagai között tündökölnék:

Quodsi dexteritas, nitidae si gratia formae
corporeum pariter tollere posset onus,
qua solum nunc parte sui tellure resedit,
hac etiam summo fulgeret ipse polo. (I 233, 5–8)

Négy évvel később azután, 1454-ben, Alfonso nápolyi király epitaphiumának írásakor a Kréta szigetéhez fűződő Zeus-mítoszok egyik változatában sikerül megtalálni azt a mitológiai párhuzamot, mely igazolni látszik ennek lehetőségét. E szerint a mítoszvariáns szerint Zeus minden esztendőben újjászületik a Dikté

⁷ Andreas SPIRA, *Pietas*. Keline Pauly IV. 1979. 847.

hegynek mindig ugyanabban a barlangjában, irtózatos villámlás és felhőszakadás közepette, s minden évben meghal és eltemetik.⁸

Si Iovis ossa iacent Dictaeo condita busto,
Alfonsi hic regis condita membra iacent;
Iuppiter aethereas sin possidet integer arces,
integer Alfonsus sidera summa tenet. (I 231)

Az epigramma szándékolt homályossága és kétértelműsége abban rejlik, hogy a költő látszólag el is hiszi, meg nem is hiszi el, amit a „hazudni szerető” krétaiak Zeus állítólagos sírjáról mesélnek. Elhiszi, hogy az istent eltemették, de nem hiszi el, hogy az a sírjában nyugszik, hanem ehelyett – a krétaiak állításának részleges elfogadása mellett, azzal egyidejűleg – hitelesnek ismeri el azt a Homérostól és Hésiodostól kialakított és a köztudatban meggyökerezett Zeus-képet is, mely szerint a főisten *integer* állapotban, testi-lelki valójában – a homárosi istenek ebből a szempontból is antropomorfak! – uralkodik az égben az istenek, az emberek és a világ felett. Mindebből természetesen Janus számára Alfonso relációjában az következik, hogy akárcsak Zeusról, Alfonsóról úgyszintén elképzelhető, hogy egyrészt eltemették, másrészt azonban halála és sírja csak látszólagos, mert anélkül hogy teste a lelkétől különvált volna, ő is – hasonlóan a főistenhez – *integer* állapotban került a csillagok közé. Ez a párhuzam abból a szempontból is roppant kapóra jött Janusnak, hogy a görög-római mitológia – paradox módon – egyedül a *rex hominumque deumque* esetében emlékezik meg egyáltalán valamely isten haláláról és eltemetéséről. Ha az istenek királyának lehetett ez a sorsa, miért ne juthatna osztályrészül ugyanez a földi királyoknak is?

Az Alfonso-epitaphiumban ez a lehetőség már nem irreális, de még mindig óvatosan, feltételes módban, megszorítóan ellentétes mondat formájában nyer megfogalmazást. A nápolyi király sírversét azonban gondolatilag már csak egy lépés választja el a nándorfehérvári hősosztétól, annak nyílt és állító formában történő kimondásától, hogy a törökverő hős Belgrádnál a halált is legyőzte és élve szállt a csillagok közé.

Pannoniae murus, Turcorum terror is armis,
si qua Ioannes hac tegetetur humo;
sed sub Belgrado mundi superavit ut hostem,
morte simul domita sidera vivus adit.
Multi laurigeris Capitolia celsa triumphis
conscendere duces, solus at iste polum. (I 13)

Hogy az epitaphium mélystruktúrájában az Alfonso-epigramma Zeus-párhuzama él és hat tovább, annak legalább két áruló jele van Janus szóhasználatában. Az 1458-ban írt *Comprecatióban* (I 2), miután a török ellen induló Mátyás érdekében a görög-római mitológiának a harchoz csak valamelyest is értő és hadra fogható istenét igyekezett mozgósítani, merész váltással a következőképpen zárja le a könyörgést:

⁸ KALLIM Zeus himn. 8; ANTONIUS LIBERALIS, *Transf. cong.* 19.

Quodsi lenta iuvant residis vos otia vitae,
 solum *siderea* mittite *ab arce* patrem:
 sufficit ille suo custos in praelia nato,
 ille modo *in coelo* *missile fulmen* habet. (I 2, 9–12)

A *missile fulmen* Iuppiter attribútuma és fegyvere, amellyel rettegésben tartja: terret nemcsak az embereket, hanem az isteneket is;⁹ az epitaphium első sorában sem véletlenül alkalmazza tehát a költő Hunyadi Jánosra éppen a *terror* metonímiát.

De mi érdemesítette ilyen, az egyéb derék embereket is felülmúló megtiszteltetésre Alfonsót és Hunyadiat? Alfonso de Aragoniát eleve az, hogy király volt, s mint minden uralkodó, akit a humanisták dicsőre méltónak találtak, államférfiúi nagyságában minimum az ókori Augustussal vetekedett. Ilyennek ábrázolta Janus a másik Leonello-epitaphiumában már a ferrarai herceget is:

...quo scepra tenente quietem
 omnis tranquilla populus sub pace tenebat,
 et vetus astrifero remearat ab aethere Virgo.

.....
 ...toto qui praesul in orbe
 saecula per Latias diffuderat aurea terras.

(Ábel 98. 2–4, ill. 5–6)

Hunyadi János nem volt ugyan király, mégis fölülmulta mindkettőjüket, mert ő a (keresztény) világ ellenségét (*mundi hostem*) győzte le, nem pedig egy nemzetét vagy városállamét. Kiténtető megtiszteltetését tehát halálában Alfonso de Aragonia és Hunyadi János is ama rendkívüli tetteinek köszönhette, amelyeket életében véghez vitt; ők a szó szoros értelmében véve az állam *rectores et conservatores* (Somn. Scip. III 13), a *pietas maxima* (Somn. Scip. III 16) megtesztetői voltak.

Az Alfonso- és a Hunyadi-epitaphium eszmei hátterének megnyugtató magyarázatához azonban logikailag még mindig hiányzik egy láncszem, nevezetesen annak megválaszolása: Janus milyen megfontolás alapján érezhette magát feljogosítva arra, hogy mitológiai párhuzamot alkalmazzon rétorikai enthymémaként. Nos, ennek indítékát ismét csak a *Somnium Scipionis*-ban találhatjuk meg. A lélek lényegét és természetét feltáró revelációjával ugyanis Aemilius Paulus nem kisebb dolgot akar emlékezetébe vésní fiának, mint azt, hogy: *Deum te igitur scito esse* (VIII 26). Ilyen alapon – legalábbis a humanista költő logikája szerint – az istenek világa az emberi világ képmása, de oly módon, hogy mindkét világnak azonosak a törvényszerűségei: ami tehát az istenek királyának esetében igaz, miért ne lehetne igaz földi királyok, s még inkább egy világtörténelmi jelentőségű tettet véghezvivő egyénisége – amilyen Hunyadi János volt – esetében is?

Az itt elemzett epitaphiumoknak a lélek halál utáni sorsára vonatkozó felfogását illetően Cicero *Somnium Scipionis*-át jelölhetjük meg tehát legfőbb inspiráló forrásként. Bár e költői látomás forráskritikai részletkérdéseinek tisztázása meg lehetően bonyolult probléma, mely több vonatkozásban mindmáig megoldásra vár,¹⁰ annyi azonban ennek ellenére is bizonyosnak látszik, hogy Cicero gondolat-

⁹ Például Verg. Aen. I 229–230: *qui res hominumque deumque/aeternis regis imperiis et fulmine terras.*

¹⁰ Karl BÜCHNER, *Somnium Scipionis*. Quellen, Gestalt, Sinn. Wiesbaden, 1976; J. BOLLÓK, *Vergil and Cicero*. Acta Ant. Hung. XXX 1982–1984. 211–227.

menetére a sztoikus Poseidónios volt a legnagyobb hatással: Cicero közvetlenül tőle vette át a csillagok konstellációjától függő nagy világev (*magnus annus*) és az ehhez kapcsolódó ekpyrósis ideáját, továbbá az arról szóló tanítást, hogy a lélek tűz-természetű, és lényegét tekintve azzal az aetheri tűzzel azonos, mely az egész kosmost áthatja és fönntartja, s amelynek legtisztább megjelenési formája a csillagok.¹¹

Augustinus Poseidónioszt a *De civitate Dei*-ben fő-fő asztrológusként jellemezte – *multum astrologiae deditus... philosophus astrologus... fatalium siderum assertor* (V 5)... *magnus astrologus idemque philosophus* (V 6) –, holott valójában egyetlen speciálisan asztrológiai tárgyú művet sem írt, és az, hogy a bolygók hatással vannak a klimatikus viszonyokra és az emberi sorsra, közvetlenül kimondva a *Somnium Scipionis*ban is mindössze egy helyen található: *Deinde est hominum generi prosperus et salutaris ille, fulgor qui dicitur Iovis, tum rutilus horribilisque terris, quem Martium dicitis* (IV 17).¹² Augustinus azonban ennek ellenére sem járt túl távol az igazságtól.

Poseidónios tanai ugyanis e vonatkozásban csak sztoikus elődeiéinek árnyaltabb és csiszoltabb újrafogalmazásai voltak,¹³ a sztoikus filozófiát pedig kezdettől fogva elválaszthatatlan, szerves kapcsolat fűzte az asztrológiához.¹⁴ A sztoikusok panteisztikus világképe, a kosmost összetartó *σμπάνθεια τῶν ὄλων*-ról vallott felfogása, a *εἰμαρμένη*-elméletben kifejtett fatalizmusa, a jóslás lehetőségének megalapozottságát valló álláspontja tökéletesen egybeesett az asztrológia világképével. Nem véletlen tehát, hogy már jóval Poseidónios előtt, a sztoa alapítójának és korai képviselőinek töredékeiben találkozunk olyan megnyilatkozásokkal, amelyek az asztrológiának nemcsak ismeretéről, hanem elfogadásáról is tanúskodnak. Zénón a csillagokat a kosmos részeinek tekintette, melyeknek anyagát az aetheri tűz alkotja (SVF I fr. 161); Kleanthés szerint a Nap a kosmos vezérlő ereje: *τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ κόσμου* (SVF I 499. fr.);¹⁵ a csillagok élőlények (SVF I 504 fr.); az ekpyrósis a csillagok hatásának következménye (SVF I 510. fr.); Chrysippos egyik töredékében teljes komolysággal értekezik arról, hogy az az ember, aki a Szírius alatt született, nem fulladhat a tengerbe (SVF II 623. fr.). Ez utóbbi tisztán asztrológiai természetű kérdés, mely a csillagoknak és csillagképeknek asztrológiai rendszertanával függ össze, miszerint a Szírius a *χερσαῖα*, azaz a „szárazföldi” csillagok kategóriájába tartozik.

Nem túlzás tehát, ha Janus epitaphiumainak asztrális misztikáját az asztrológia hatásának keretében tárgyaljuk.

(b) Saját születésének időpontját meghatározó epigrammák

Janus tizenhat esztendő korában, midőn tizenhetedik születésnapja közeledt, három epigrammában is (I 107, I 208, I 232) megpróbálta versbe szedni születésének időpontját. Ezek közül kettőben nem sikerült igazán megvalósítania célkitűzését, mindkettőben csak hozzávetőleges pontossággal tudta közölni az

¹¹ P. BOYANCÉ, *La religion astrale de Platon à Ciceron*. REG XV 1952. 312–349.

¹² Az istenneveket a bolygók mellett még Ptolemaios is genitivusban használja. A kérdés történetére: Wilhelm und Hans GUNDEL, *Planeten*. PWRE XX 1950. 2029.

¹³ Karl REINHARDT, *Poseidonios*. PWRE XXII 1953. 558–826. Kül. Astrophysik 684.sk. és Mantik 792.sk.

¹⁴ Franz BOLL–Carl BEZOLD–Wilhelm GUNDEL, *Sternglaube und Sterndeutung*. Leipzig–Berlin, 1931 (1966). 77. Martin P. NILSSON, *Geschichte der griechischen Religion*.² II. München, 1961. 257.sk.

¹⁵ Hasonló elképzelés Cicerónál: *sol dux et princeps et moderator luminum reliquorum, mens mundi et temperatio* (Somn. Scip. IV 2)

olvasóval, mikor köszönt be a számára oly fontos – mert az ifjúkorba való átlépést jelentő¹⁶ – nagy nap, a dátum precíz meghatározásával egyelőre adós maradt:

septimus accedet, cum flava cucurrerit aestas,
mitior et Phoebum devehet Erigone (I 332, 3–4),

illetve:

septimus incipiet Septembres ante Kalendas,
si modo producent tres mihi fila deae. (I 107, 3–4)

Ezek tulajdonképpen elvetélt kísérleteknek tekinthetők, amelyek a mi szempontunkból is majdhogynem érdektelenek, bár a nappála hajlásszögének és az Erigone csillagképnek együttes említése annyit önmagában is jelez, hogy Guarino alumna ekkor már rendelkezett asztronómiai ismeretekkel.

Annál sikerültebb és sokatmondóbb viszont a harmadik epigramma:

Sextus hic et decimus vitae mihi ducitur annus,
si verum nato rettulit ipsa parens;
septimus incipiet, *medio cum ardebit Olympo*
mensis ab Augusti tertia fine dies. (I 208)

A négy soros kis versike nemcsak – és nem is elsősorban – abból a szempontból figyelemre méltó, hogy ebben már sikerült a dátum pontos körülírása – ami eleve nem lebecsülendő költői teljesítmény –, hanem főként a *medio... ardebit Olympo* kifejezés okán.

Az *Olympus* = 'égbolt' metonímiát az aranykori latin költők is használták ugyan, igazán azonban nem jellemző nyelvezetükre; pontosabban: jóformán annak függvényében alkalmazzák, hogy melyikük mekkora affinitást mutat az asztrológiához. Horatius életművében, aki nem hitt az asztrológiában,¹⁷ egyetlenegyszer találkozunk vele,¹⁸ de a Vergiliusban is – aki viszont teljesen másként viszonyult a kor új divatjához¹⁹ – mindössze nyolcszor.²⁰ Nem véletlen tehát, hogy ennek a metonímiának arányait tekintve a legnagyobb számú előfordulása Manilius *Astronomicájából* regisztrálható, aki összesen huszonegyszer alkalmazza,²¹ így például: 1,634: *consurgens Helice medium praecidit Olympum*; 3,255: *medio quod currit Pheobus Olympo*; 3,421: *solstitium summo peragit cum Phoebus Olympo*. A '*medius Olympus*' = 'az ég közepe, a Nap délpontja' szókapcsolatnak a Maniliuséval funkcionálisan megegyező használata egy – tágabb értelemben véve – szintén asztronómiai tárgyú versben legalábbis felkeltheti a gyanút, hogy írója

¹⁶ Janus számára ez a nap – legalábbis jelképesen – a *toga virilis* felöltését jelenthette. A Guarino iskola szellemiségére: HUSZTI J., *Janus Pannonius*. 14–24.

¹⁷ BOLLÓK J., *Horatius és az asztrológia*. Antik Tanulmányok, XXXVIII 1994. 72–80.

¹⁸ Egyetlen előfordulása Horatiusnál: Carm. I 12,5. Dominicus BO, *Lexicon Horatianum* II. Hildesheim 1966. 111.

¹⁹ A IV. ecloga asztrális hátterére: F. BOLL, *Sulla quarta ecloga di Virgilio*. Bologna, 1923. Az Aen. XI 259: *triste Minervae sidus*-a azonos az egyiptomi Neith-tel, a Kos egyik paranatellonjával: W. GUNDEL, *Neue astrologische Texte des Hermes Trismegistos*. Abhand. Akad. München., N. F. XII 1936. 244 és 247. A Holddal kapcsolatos részekre (főként a Georg. I 335.sk): Franz CUMONT, *Les présages lunaires de Virgile et les „Selenodromia“*. I, Antiqu. Class. II 1933. 259.

²⁰ Előfordulásai Vergiliusnál: Ecl. VI 86; Aen. I 374; IX 84; X 216. H. MERGUET, *Lexikon zu Vergilius*. Leipzig, 1912. 475.

²¹ G. P. GOOLD, *Manilius Astronomica*. London, 1977. 381.

ismerte és felhasználta a császárkori poeta tankölteményét. (Az 'Olympus' = 'égbolt' metonímia jelenik meg egyébként az egyik Vitéz Jánosról írt epigrammában is, melyben Janus a leégett házsort újjáépíttető nagybátyjának azt kívánja, hogy érdemeiért *aeternum vivat Olympo* [I 395,5], tudniillik holta után a csillagos égen, miként az előző fejezetben elemzett epitaphiumok címzettjei.)

A szóhasználatnál is elgondolkodtatóbb azonban a mondat tartalma, mert eszerint Janus a napot nem éjféltől éjfélig, hanem déltől délig számítja. Ez a számítási módszer természetesen eltér – és akkor is eltért – a mindennapi gyakorlatétól, pontosan megfelel viszont az asztronómia és az asztrológia számítási módszerének. (Itt jegyezzük meg, hogy a csillagászati nap ma is déltől délig tart.)

Felvetődik a kérdés, mi volt a célja ezzel Janusnak: csupán csak asztronómiai műveltségét akarta megcsillogtatni – hiszen anyjától ilyesmit aligha hallhatott –, vagy pedig az a szándék vezérelte, hogy az epigrammába ne csak születésének naptári dátumát, hanem az óráját is belefoglalja? Bármilyen volt is szubjektív a szándéka, akár nagy asztronómiai precizitásával, akár túl sokat markolásával nekünk, olvasóink mindenképpen feladta a rejtvényt arra vonatkozóan, hogy mikorra tegyük születésének naptár szerinti dátumát: ha ugyanis dél és éjfé között született, akkor ez a dátum augusztus 29., ha viszont éjfé és dél között, akkor augusztus 30. – magától értetődően a Julianus naptár szerint. Hogy tehát ebben a kérdésben állást foglalhassunk, ahhoz ismernünk kellene születésének óráját. Ez a kívánság azonban első pillantásra nemhogy merésznek, hanem egyenesen lehetetlennek tűnhet, hiszen születése nap szerinti – mint kiderült – korántsem egyértelmű dátumára is ez az epigramma a kizárólagos forrásunk.²² Az adott körülmények között jószérivel egyetlen módon nyílnék lehetőség a probléma megoldására: ha sikerülne meghatározni születési horoszkópját; annak adataiból nemcsak óra, hanem szinte perc pontossággal megállapítható volna többek között születésének időpontja is. Vagyis a horoszkóp alapján egyszerre két kérdésre kaphatnánk választ: egyrészt Janus születésének naptári dátumára, másrészt arra, hogy a *medio Olympo* metonímia az epigrammában csupán a csillagászati nap kezdetét jelöli-e, vagy egyben a születés óráját is.

Janusszal kapcsolatban két adatunk van arra vonatkozóan, hogy mit tartott ő maga, és mit tartott a környezete az ő *dominus geniturae*-jának, azaz születése uralkodó bolygójának.

Költőnk valószínűleg szentségtörésnek érezné, ha olvasná, hogy a talán leghangatosabb erotikus epigrammáját milyen összefüggésben tárgyaljuk. Nagyon elbűvölhette – az általunk közelebről nem ismert – Agnes, akinek a két szemérről írt versikéjében a humanista konvenciók mögül is kiérződik a félig még kamasz íjű őszinte csodálata és szerelmes rajongása:

Agnes, vita, tuos quoties contemplor ocellos,
sidera me toties bina videre puto;
sidera sed toto longe pulcherrima coelo,
qualia sunt nitido cum Iove nostra Venus,
aut inter fixos stellarum Sirius ignes,
Sirius Arcturo cum coeunte micat. (I 341)

²² HUSZTI J., *Janus Pannonius* 1. és 299.

A párhuzam teljesen egyértelmű: Ágnes szempárja olyan szép, mint a Jupiter és a Venus bolygó, és olyan tüzes, mint a Sirius és az Arcturus fénye a nyári éjszakában. Alapvetően elhibázott és hamis az epigrammának minden olyan értelmezése, mely túlhangsúlyozza a vers erotikus jellegét, nem beszélve az olyan típusú interpretációkról, amelyek – talán a *coeunte*-ből ez esetben teljesen alaptalanul a *coitus* szexuális jelentésére asszociálva – szerelmes ölelésben összefonódónak vélik a Sziroszt és az Arcturust, „Venus anyánk”-at (?) pedig „égi helyén” Jupiter „lobogó karjai közt” „tüzel”-tetik.²³ Ezek kivétel nélkül légből kapott fantazmagóriák, amelyek legfeljebb kiöltöziknek tájékozatlanságáról, felületességéről és élénk képzelőerejéről tanúskodnak. A Szirosznak és az Arcturusnak ugyanis nincs külön katariszmosz-mítosza,²⁴ és Venus meg Jupiter egymás iránti sóvár szerelméről sem tud semmit a görög-római mitológia; Erősz fogantatásának az a változata, mely szerint a megszemélyesített Szerelme Zeus és Aphrodité gyermeke,²⁵ inkább csak mitikus köntösbe öltöztetett fogalomértelmezés: erős és hatalmas, mint a főisten, és ellenállhatatlan, mint az anyja.²⁶

A *De Agnete* tehát valójában olyan erotikus epigramma, amelyben egyetlen erotikus célzás sincs: erotikája mindössze annyi, hogy szerelmes vers. Hasonlatainak indítékai merőben asztronómiai, illetve asztrológiai természetűek. Mind a két nagy fényerejű csillag: a Sirius is és az Arcturus is egy-egy csillagkép tagja: az Arcturus az Arctophylaxé, a Sirius – az Órión kutyájának is értelmezett – Canisé.²⁷ Ez a két csillagkép a Rák jegyében – június végén és júliusban – látható együtt az égen,²⁸ amikor is az Arctophylax lenyugvóban, a Canis pedig felkelőben van; ekkor következik be a két csillag „találkozása”. A Jupiter és a Venus viszont nem asztronómiai megfontolásból, hanem azonos asztrológiai alapminőségük miatt kerülhettek egymás mellé. Mint az asztrológiai alapfogalmak tárgyalásánál már kitértünk rá, a Jupiter és a Venus a két „meleg fényű”, „jóindulatú” bolygó, ami pedig szépségüket illeti, közülük az egyik – a Venus – a minden nép képzeletét megragadó Esthajnalcsillaggal azonos. Ilyen szövegkörnyezetben tehát a „*nostra Venus*” = „a mi Venusünk” szókapcsolatnak is leginkább csak asztrológiai jelentést tulajdoníthatunk, amiből viszont az következik, hogy a költő a Venust tartotta születése uralkodó bolygójának.

²³ Ezt a negatív csúcst KARDOS Tibor állította fel, aki az epigramma vonatkozó sorait a következőképpen fordította:

Vénusz anyánk tüzel így égi helyén, lobogó
karjai közt Jupiternek. S így szikrázik az éjben
Arkturuszát ölelő távoli Szirosz is.

In *Janus Pannonius versei latinul és magyarul*. (Szerk. V. KOVÁCS Sándor) 69.

²⁴ Az Arcturus az Arctophylax egyik csillaga (Aratos 94), Hyginus szerint az övén (III 3), mások szerint a csillagkép térde között: (Eratosth. Kat. 8; Gemin. 3,9), mely fényesebb a többinél. A Sirius – a legnagyobb fényerejű csillag – a Canis csillagkép egyik tagja, Hyginus szerint a csillagkép fején (III 34), mások szerint a nyelvén (Manil. I 623) vagy a szájában (Gemin. 3,14; Ptolem. Synt. 8,1; Arat. 329.sk.). Igaz, egyiptomi hatásra azonosították részint Ozirisszel, részint Izisszel is (France DAUMAS, *Les dieux de l'Égypte*. Paris, 1970. 34. és 98.), de így sincs semmi köze a mitológia Arcturusához.

²⁵ Az Amor ókori értelmezésére: Mythogr. Graec. III 11,18.

²⁶ Ezzel a gondolattal Ovidius játszik előszeretettel: pl. Met. I 461–472. Apollo szerelme Daphne iránt.

²⁷ Hygin. II 35.

²⁸ Az Arctophylax a Halak-ban (febr.–márc.) kel és az Oroszlán csillagképben nyugszik le (júl.–aug.); a Canis a Rák-ban (jún.–júl.) kel és a Skorpió és a Nyilas határán (november) nyugszik le.

A Janus horoszkópjára vonatkozó másik utalás Gianbattista Guarinónak a költőhöz már mint pécsi püspökhöz írt verses epistolájában olvasható. Az egykori ferrarai diáktárs és barát, miután részletesen kitért Janus műveltségére, szépírói és szónoki tehetségére, továbbá arra, hogy püspökként, zászlósúrként milyen erőlyesen, határozottan és sikeresen oltalmazza egyházmegyéjét a török támadások ellen, összegezésként megállapítja:

Credibile est igitur patrem mandasse supremum
ortus *Gravido Mercurioque* tuos. (Carm. Append. 1,17–18.)

Battista Guarino úgy tudta tehát, hogy *Janus horoszkópjában a két uralkodó bolygó a Mars és a Mercurius volt.* Kérdés, mennyire tekinthető forrásértékűnek ez a kijelentése.

A kérdés azért nem költői, mert azok a tulajdonságok, amelyekkel a levél bevezetése Janust felruházza, tipikusan a „marsi”, illetve a „mercuriusi” egyéniségek jellemvonásai; ez a körülmény kétségeket ébreszthet a tekintetben, hogy a Battista-féle horoszkóp nem üres fikció, elegáns írói fogás-e a bevezetés tetszetős lezárására. Nézetünk szerint elsősorban a nyelvi megformálás az, ami ellene szól az efféle értelmezésnek: a mondat állítmánya ugyanis nem *'credendum est'* = 'azt kell hinnünk' –, amit ilyen esetben várhatnánk, és ami egyébként a hexameterbe is jól belesimulna –, hanem *'credibile est'* = 'hihető, elhihető'. Nem következtetésről van tehát szó, hanem arról, hogy a levél írója Janus egyénisége és tettei alapján igazolva látja annak a horoszkópnak a megbízhatóságát, amelyet valamilyen forrásból ismer. Ez a forrás pedig minden valószínűség szerint Battista apjának, Guarinónak ferrarai iskolája és konviktusa lehetett.

Látszólag nagy zavarba kerültünk, mert most már nemcsak a születésnap dátuma bizonytalan, hanem a horoszkóp leglényegesebb elemére, a születés uralkodó bolygójára vonatkozóan is két, egymásnak ellentmondó adattal rendelkezünk, ráadásul a két adat vélhetően ugyanabból a körből származik.

Ezek az adatok önmagukban természetesen semmit sem árulnak el arról, hogy milyen megfontolások alapján vált akár az egyik, akár a másik, akár a harmadik Janus uralkodó bolygójává. Hogy ezt esetleg kideríthessük, ahhoz meg kell próbálkoznunk Janus születési horoszkópjának felállításával. Ennek első feltétele, hogy ismerjük a bolygók 1434. augusztus 29-i ekliptikai adatait.

A bolygók helyzete a Nap delelésekor:²⁹

	1434. augusztus 27-én:	1434. szeptember 1-jén:
♄ Saturnus	326,67°	326,38°
♃ Juppiter	152,98°	155,14°
♂ Mars	148,58°	154,95°
☉ Nap	157,49°	163,24°
♀ Venus	180,95°	187,13°
☿ Mercurius	173,06°	181,34°
♁ Hold	72,80°	145,10°

²⁹ Brian TUCKERMAN, *Planetary, Lunar and Solar Positions from A. D. 2 to A. D. 1649 at five-day and ten-day Intervals.* Philadelphia, The American Philosophical Society, 1964.

Az augusztus 29-i helyzetük lineáris interpolációval átszámítva:

♄ Saturnus	326,55°	♋ Vízöntő	26,55°
♃ Juppiter	153,84°	♋ Szűz	3,84°
♂ Mars	151,13°	♋ Szűz	1,13°
☉ Nap	159,79°	♋ Szűz	9,79°
♀ Venus	182,42°	♋ Mérleg	2,42°
☿ Mercurius	176,37°	♋ Szűz	26,37°
♁ Hold	101,72°	♋ Rák	11,72°

Mivel Guarino adatai látszanak olyannak, hogy többet árulnak el a horoszkóp-ról, mint a Janusé, célszerű ennek elemzéséből kiindulnunk. Az első kérdés az, milyen módszerrel határozta meg Guarino az uralkodó bolygókat: az uralkodó bolygó meghatározásának módját illetően ugyanis az egyes asztrológiai irányzatok más-más nézetet vallottak (és vallanak).³⁰

Elég egy pillantást vetnünk a bolygók háztáblázatára, hogy megállapíthasuk: a Marsnak és a Mercuriusnak sem a nappali, sem az éjszakai házai nem szomszédosak egymással, azt a módszert tehát, amelyik a horoszkóp házába eső zodiákus-jegyek uralmi viszonyait veszi alapul, nem alkalmazhatta. Hasonló okokból ki kell zárunk a horoszkóppont és az MC együttes figyelembevételének lehetőségét is, mert a Mercurius és a Mars házai csak 30°-ra vannak egymástól. A bolygók ekliptikai adataiból kiderül, hogy nem is a Nap vagy a Hold helyzetét vette tekintetbe, mert akkor mindkét esetben a Mercuriusra esett volna a választása: a Nap ugyanis a Mercurius házában tartózkodott, és ugyancsak a Mercurius volt az, amelyik a bolygók közül a legközelebb állt ahhoz, hogy kedvező – sextilis – fényszögkapcsolatba kerüljön a saját házában – a Rákban – tartózkodó Holddal. (Nem beszélve arról, hogy ez esetben csak egy lehetett volna az uralkodó bolygó.) Marad tehát szinte egyedüli lehetőségként, hogy a horoszkóppontot, az aszcendenszt vizsgálta abból a szempontból, hogy melyik bolygó házába és melyik határai közé esik. Ezt a meghatározási módszert szem előtt tartva, és annak ismeretében, hogy a Marsot és a Mercuriust tette meg uralkodó bolygónak, Janus aszcendense elvben egy helyen lehetett:

- (1) a Kos 21–25. foka között (Mars háza, Mercurius határai);
- (2) a Skorpió 12–19. foka között (Mars háza, Mercurius határai);
- (3) az Ikrek 19–24. foka között (Mercurius háza, Mars határai);
- (4) a Szűz 22–28. foka között (Mercurius háza, Mars határai).

A négy lehetőség következményeinek számbavétele és mérlegelése után – és ez már félig vizsgálódásunk eredményének megelőlegezése – a negyedik az, amelyet több szempontból is figyelemre méltónak és további elemzésre érdemesnek találtunk, nem utolsó sorban azért, mert lehetőséget nyújt a Janus és a Guarino állítása között mutatkozó ellentmondás feloldására. (A másik nyomos ok, amiért ezt választottuk, majd az *Ad animam suam* elemzésekor fog kiderülni.)

Mielőtt azonban hozzáfognánk ennek a – természetesen hipotetikus – horoszkópnak a felvázolásához, két dolgot érdemes fontolóra vennünk. (1) Ha az aszcendens a Szűz 22–28. foka közé esett, a Nap az aszcendens helyéül kijelölt szögtartománytól kb. 12–18 fokra állt. Az ekliptikán $360/24 = 15^\circ$ felel meg egy

³⁰ Alphonse BOUCHÉ-LECLERQ, *i. m.* 420.sk.

A horoszkóp adataiból levonható következtetések egyikét tulajdonképpen már említettük. Mivel Janus reggel, minden valószínűség szerint hét óra tájban született, születésének helyes naptári dátuma nem augusztus 29, hanem augusztus 30.

A másik következtetésünk az, hogy Janus ugyanazt a horoszkópot tartotta szem előtt, mint Guarino, csak más módszerrel határozta meg az uralkodó bolygókat: ő az aszcendenshez tartozó 1. horoszkópház asztrológiai viszonyaiból indult ki. Ennek a háznak egyik része a Szűz, másik része a Mérleg jegyébe esik; a Szűz a Mercurius, a Mérleg a Venus háza: következésképpen e szerint a módszer szerint a két uralkodó bolygó a *Venus* és a *Mercurius*.

Guarino indítéka verses levelének intenciójából eléggé világos, egyértelmű. Más szempontból ugyan, de legalább ennyire érthető Janus motívuma is: az általa választott meghatározási módszer eredményeként két olyan bolygó lett a *dominus geniturae*-ja, amelyek közül az egyik, a *Venus*: a *Fortuna minor*, a másik, a *Mercurius*, többek között az írói tehetség, a művészetek és tudományok iránti vonzódás és érzék adományozója, ráadásul mind a két bolygó a saját házában tartózkodott, erejük tehát fokozottan érvényesült. De más szempontból is egészen rendkívüli volt Janus horoszkópja, legalábbis Firmicus Maternus szerint, aki a horoszkópok minőségéről így nyilatkozik: *...mediocris est genitura, quae unam stellam in domicilio suo constitutam in principalibus geniturae locis habuit collocatam; mediis etiam felicitibus sublevatur, qui duas stellas in domiciliis suis in oportunis geniturae locis habuerit positas; ultra modum felix ac potens erit, qui tres habuerit; prope ad deorum accedit felicitatem, qui quattuor stellas in domiciliis suis habuerit constitutas. Ultra hunc numerum humani generis substantia non patitur* (Math. II 21). Nos, Janus – horoszkópja és Firmicus Maternus szerint – a legtöbbet kapta a csillagistenektől, amit ember egyáltalán megkaphat: születésekor négy bolygó tartózkodott a saját házában: a *Venus* (Mérleg), a *Mercurius* (Szűz), a *Hold* (Rák) és a *Saturnus* (Vízöntő). Erre attól kezdve, hogy kiderült, feltehetőleg nagyon büszke is volt. A Guarino iskolájában valóban csodagyerekként számon tartott ifjú költő azonban az idő tájt, amikor Ágnes két szép szeméért lelkesedett, aligha figyelt még oda arra, hogy eme négy bolygó egyike, a regresszióban és a Marssal oppozícióban levő *Saturnus* a hatodik horoszkópházának első fokán áll. Ez majd csak az *Ad animam suam* írásakor vált számára lényegessé.

(c) Tisztán asztrológiai tárgyú epigrammák

Mint a *De Agnete*-ből kiderül, Janus már ferrarai korszakában feltételezte és természetesnek vette olvasóközönsége részéről bizonyos asztrológiai alapfogalmak ismeretét; nincs tehát semmi különös abban, hogy néhány epigrammája meg sem igen érthető minimális asztrológiai előképzettség nélkül.

Így például, hogy mennyire súlyos a Bertalannak tett eskü: *superos et sidera testor* (I 210,1) – hogy tudniillik sohasem fogja megadni neki azt a pénzt, amit kölcsönként tőle – csak az érzékelheti igazán, aki tisztában van vele, hogy itt az égiesen nem egyszerűen az Olympus kissé megkopott tekintélyű hatalmasságait, hanem az „igazi” csillagisteneket kell érteni.

Hasonlóképpen asztrológiai ízű mellékértelme van az *Ad Lunam* című epigrammának:

Quid metuis? terraene umbram? magicosne susurros?
A torvo potius, Luna, Leone cave! (I 265)

Tulajdonképpen már a címet sem egyszerű értelmezni. A Luna ugyanis egyrészt női név (ol: Lunella, fr: Lunette), melyhez a tisztaság, a szűziesség képze té társul, tekintettel arra, hogy a Holdat mint istennőt a néphit többnyire Dianával, Apollo szűz leánytestvérével azonosította.³² Ha tehát a vers címzettje egy Luna nevű lány, akkor Janus arra inti: ne a holdfogyatkozástól, ne a varázspraktikáktól féljen, hanem Leótól, akiről egy másik epigrammából (I 120) megtudhatjuk, hogy biszexuális, mindenre képes, fajtalan fickó. Másrészt azonban érthetjük Lunán a Holdat mint az asztrológiának a Nap mellett a másik legjelentősebb bolygóját, amely alapminősége szerint – lévén hideg és nedves³³ – ellentéte a száraz és meleg Napnak. Az Oroszlán jegye a Nap háza: a Holdnak tehát valóban nagy óvatosságra van szüksége ahhoz, hogy sértetlenül, alapminőségének károsodása vagy elvesztése nélkül jusson át ezen az állatövi jegyen; ez több veszélyt tartogat számára, mint fogyatkozásakor a Föld árnyéka, vagy a varázsigék, amelyekkel a boszorkányok a közhiedelem szerint képesek letéríteni pályájáról.³⁴ (Az epigrammában természetesen benne rejlik egy harmadik értelmezés lehetősége is.)

Nem érthető továbbá az asztrológiai világnkép ismeretének hiányában Janus Marshoz intézett, híres béke-fohászának megszólítása sem:

Gradive, quinti clare dominator poli,
spargens coruscas luce sanguinea iubas (I 7,1–2)

Mars ugyanis mint bolygóisten az ötödik szféra ura; onnan árasztja szét kártékony, bajt és háborút okozó, vérszínű sugárzását a kozmoszba.³⁵

A csillagok vészjósoló konstellációjában Janus megerősítését látja balsejtelmének (*astra minantur idem*: I, 29,5), melyet az a prodigium értékű esemény váltott ki benne, hogy a vadászaton elejtett szarvast széttépték a farkasok. Meg kell jegyeznünk, hogy Janus életművében ez az egyetlen nyoma az úgynevezett katarché asztrológiának, mely egy adott időpont csillagállásából von le következtetéseket a küszöbön álló eseményeknek – jelen esetben az Egyház belviszályainak – bekövetkeztére és azok kimenetelére vonatkozóan.

Eme epigrammák idézett megnyilatkozásainak hátterében vitathatatlanul az asztrológia áll a maga bonyolult rendszerével, de szerepe csak az előadás színezésére korlátozódik. Központi jelentőségűvé, színező elemből tulajdonképeni témává válik viszont az asztrológia Janus két epigrammájában. Mindkét vers értelmezése több – és nemcsak asztrológiai természetű – problémát vet fel, amelyekkel, hogy egyáltalán megérthessük őket, az eddigieknél részletesebben kell foglalkoznunk.

Horváth János *Janus Pannonius ismeretlen versei a Sevillai kódexben* címmel az ItK 78 (1974.) évfolyamában közölte többek között azt a hatsoros, cím nélküli

³² S. LUNAI, *Recherches sur la lune. I. Les auteurs latins. Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain*. Leiden, 1979. 80–86.

³³ S. LUNAI, *i. m.* 36.

³⁴ S. LUNAI, *i. m.* 215–233.

³⁵ L. az Aristotelés rendszerére épülő asztrológiai kosmos-képet: Wilhelm KNAPPICH, *Geschichte der Astrologie*. Frankfurt a. M., 1988. 53.

költeményt, mely a kódex 105. foliójának versóján 7. sorszám alatt szerepel, és amely az ő olvasatában a következőképpen hangzik:

Lumen ad hiberne vigilans, Matthee, lucerne,
dum situlo ethereas queris in orbe vias,
improvisa leves rapuere incendia circos,
nec se deprendi sustinuere dei.
Quis tam mentitos contenderit omnia vates?
Forsitan hoc Phaeton usserat astra modo.

Az epigrammához magyarázatként egyebek mellett a következő megjegyzést fűzi: A vers „szellemességével valóban Janusra vall. Ugyanis miközben egy vödör víz tükrében vizsgálja egy téli estén az égbolt csillagait egy közelebből nem ismert Máté, hirtelen tűz támad, s a víz tükrében úgy látszik, mintha az ég borult volna lángba. Janus ehhez a megállapításhoz két megjegyzést fűz: az istenek nem engedik kifürkészni titkaikat; a költők találták ki Phaeton meséjét, aki a mítosz szerint a Nap szekerét hajtva lángba borította az eget”. A továbbiakban az epigramma valószínű indítékául szolgáló élményt az asztrológia iránti érdeklődéséről közismert Vitéz János nagyváradai udvarával hozta kapcsolatba, s ilyenformán a vers keletkezési helyét Magyarországra lokalizálta. Hozzáfűzte azonban, hogy ez idő tájról semmiféle nagyváradai tűzvész nyoma vagy emléke nem maradt fenn.³⁶

A problémát elsődlegesen nem az okozza, hogy az 1450-es években volt-e Nagyváradon tűzvész vagy sem, nem is az, hogy télen – ráadásul a megfigyelő tevékenységet csak zavaró mécsvilágnál – egy vödör víz tükrében lehet-e vizsgálni az égbolt csillagainak helyzetét vagy sem, hanem az, hogy könnyen belátható: ilyen értelmezés mellett az epigrammának sem szerkezete, sem csattanója nincs. Az expozícióból ugyanis egyidejűleg két konklúzió következne, még hozzá olyanok, amelyeknek semmi közül sincs egymáshoz, sőt kölcsönösen kizárják egymást: hiszen ha Phaethón története a költők koholmánya, költői koholmány az egész politeista istenvilág is. Másrészt: ha a második konklúziót az expozícióból próbáljuk levezetni, ez a *hoc... modo* miatt csak analógiás alapon történhet, akkor viszont mégis léteznek olympusi istenek. Ez a magyarázat egyik logikai buktatója. A másik az, hogy az epigrammában felvázolt alapszituáció és a Phaethón mítosz nem analogonjai egymásnak: Phaethón maga gyújtotta fel az eget, míg Mattheusnak semmi köze sincs az istenek akaratából kitért tűzhez. Az analógiás megfelelést tehát, ha egyáltalán van ilyen, és nem egy félresikerült epigrammáról van szó, más alapokon kell keresnünk.

Mielőtt azonban a Mattheus-epigrammát elhamarkodottan Janus elhibázott próbálkozásai közé sorolnánk, Horváth János szövegolvasatát és értelmezését kell közelebből megvizsgálnunk.

Az epigramma Mattheusa félreérthetetlenül asztrológiai természetű vizsgálódásokat folytat: az *orbis*-on – ennek értelmezéséről később – az isteneknek felfogott bolygók égi pályáit (*ethereas... vias*) kutatja. Ilyen irányú kutatásnak csak akkor van értelme, ha célja a csillagok konstellációjának megállapítása, s ennek alapján horoszkóp felállítása. De mi köze mindehhez a *situlus*-nak? Egy vödör víz nem tükrözheti a teljes égboltot, nem beszélve arról, hogy Mattheus sokkal

³⁶ HORVÁTH JÁNOS, *Janus Pannonius ismeretlen versei a Sevillai kódexben*. ItK 1974. 612.

okosabban tenné, ha magát az égboltot vizsgálná. Mindez természetesen lehetne Mattheus határtalan bárgyúságának jele is, bár így fogva fel a jelenetet, végképp nem volna értelme Janus konklúziójának.

A kérdés az – és ez Horváth János magyarázatának legneuralgikusabb pontja –, hogy a *situlus* játszott-e, játszhatott-e valamilyen szerepet a horoszkóp-asztrológiában? Ami az ókori értelemben vett – meglehetősen tág jelentéstartalmú *manticá-t* (manteia, techné mantiké) illeti, igen, és ennek módjáról kellően pontos ismeretekkel rendelkezünk.

A *sitis*-szel azonos tőből képzett: *situlus*, *situla*, *sitella* az ókori latinban szóbokrot alkot, bár ezek közül a középkor folyamán csupán a *situla* élt tovább.³⁷ A *situlus* jelentése: „vízmerítő vödör”; a grammatikusokon kívül ilyen értelemben ismeri és használja a szót Cato³⁸ és Vitruvius,³⁹ akiknél többször előfordul. Ez a hímnemű forma azonban az ókori szerzőknél sehol sem szerepel a jóslás segédeszközeként, és ez látszólag el is dönthetné a kérdést. A dolog azonban mégsem ennyire egyszerű. A *situlus*-nak a *situla* is lehet szinonimája, ugyancsak „vödör” értelemben,⁴⁰ a *situla*-nak viszont – igaz, nem ebben a jelentésben – van köze a manticához. A *situla* és kicsinyítő képzős változata: a *sitella* ugyanis nemcsak vödört, hanem boroskupát, illetve olyan korsót is jelölt, mely öblös, de rendkívül szűknyakú volt, és ez a sorsolás egyik segédeszközeként mind a magán-, mind a közéletben, mind a kultikus gyakorlatban fontos szerepet játszott. A *sitellam deferre de aliquo* Cicero nyelvében már kifejezéseként él, és a sorsolás egyik fajtáját jelenti. Ezt a sorsolási módot Cicero többek között C. Gracchusszal kapcsolatban,⁴¹ illetve Verresnek a papi tisztségek szétosztásával üzött praktikái között említi,⁴² Livius pedig mint a *comitia* egyik velejárójáról beszél róla.⁴³ Hogy pontosan miként zajlott le az efféle sorsolás, arról Plautus Casinája nyújt szemléletes képet. A szép Casina kezéért vetélkedő két szolga végül uruknak, Lysidamusnak beleegyezésével a szerencsére bízza a döntést. Lysidamus ekkor a következő szavakkal adja ki a parancsot: „*et sitellam huc tecum efero cum aqua et sortis*”. A sorsoláshoz tehát *sitella*-ra – ezt ugyanebben a vígjátékban Plautus másutt *situla*-nak nevezi⁴⁴ – vízre és sors táblákra van szükség. A sorsolás ezt követően úgy történik, hogy a korsóba előbb behelyezik a korsó nyakának átmérőjével közel azonos nagyságú sors táblákat, majd színültig megtöltik vízzel. Mivel a korsó nyakának átmérője majdnem akkora, mint a sors táblák, az utóbbiak közül csupán egy kerülhet a víz felszínére, és több jelölt esetén annak kedvez a szerencse, akié a legfelülre kerül. Ezért van jelentősége Olympio számára annak, hogy Chalinus sors táblája *populna* vagy *abiegna*-e, mert a nyárfa könnyebb fajsúlyú a fenyőnél, így nagyobb az esélye annak, hogy az kerüljön a felszínre. Az epigrammában tehát a *situlus*

³⁷ A *situla* a középkorban mértékegységként is használatos volt: DU CANGE, *Glossarium*: „*mensura liquidorum, anamodus*”.

³⁸ CATO, De agr. 10,2: Trullas tres, *situlum* aquarium unum, pelvim unam. L. még: 11,3.

³⁹ VITRUVIUS I0 (9), 4: *ferrea catena habens situlos aereos congiales*.

⁴⁰ PLAUTUS, Amph. II 2,39: *si situlam cepero, illi puteo animam omnem intertraxero*.

⁴¹ CICERO, De nat. deor. I 38,106: *Ut igitur Ti. Gracchum videor contionantem in Capitolio de M. Octavio deferentem sitellam*.

⁴² Verres szicíliai helytartósága idején a papi tisztség kisorsolásakor a hármas jelölésből adódó nehézséget úgy oldotta meg, hogy mindhárom sors táblára saját jelöltjének a nevét íratta: CICERO, Verres II 51, 126–127.

⁴³ LIVIUS, XXV 3,16: *sitella allata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent*. L. még: XLI 18,8.

⁴⁴ Casin. II 4,18; II 6,7: *Adsunt, quae imperavisti, omnia: uxor, sortes, situla et egomet*.

használata, még ha a vele metrikusan ekvivalens *situla* helyett áll is, ilyen értelemben nem lehet helyénvaló, mert semmi kapcsolata sincs a horoszkóp-asztrológiával.

Mielőtt azonban továbbmennénk, mivel Horváth János magyarázatában metonimikusan használt *situlus*-ról, azaz „vödör víz”-ről van szó, még egy lehetőséget meg kell vizsgálnunk, azt, hogy Mattheus nem a *hydromantia* vagy a *hydroscopia* és a horoszkóp-asztrológia módszereit keveri-e egymással.

A *hydromantia* módjai közül három: a forrás mellett tartózkodás, a forrás vizében való megmártózás, illetve a víz alá merülés⁴⁵ az epigramma viszonylatában nem jöhet számításba. Távoli párhuzamként megemlíthetjük viszont Augustinus *De civitate Dei*-jének két helyét, továbbá Petronius *Satyricon*-jának egyik töredékét. Augustinus Terentius Varróra hivatkozva azt állítja, hogy Numa Pompilius törvényeinek megalkotásához az istenek segítségét vette igénybe oly módon, hogy: *in aqua videret imagines deorum vel potius ludificationes daemonum, a quibus audiret, quid in sacris constituere aut observari deberet.*⁴⁶ Más helyütt – ugyancsak Terentius Varro alapján – Egeriának, Numa Pompilius feleségének a nevét hozza etimológiai kapcsolatba a *hydromantia*val: *quod ergo aquam egresserit, id est exportaverit Numa Pompilius, unde hydromantiam faceret, ideo nympham Egeriam dicitur habuisse.*⁴⁷ Az istenek tehát nem spontán, hanem valamilyen mágikus eljárás eredményeként jelentek meg a királynak, s ehhez volt szüksége a külön e célból kimért vízre. Augustinus nem tesz említést róla, az idősebb Plinius viszont tudni véli, hogy az istenek képmásainak ilyenén megidézésére az *ananticis* nevű – közelebről nem ismert drágakőfajta – a legalkalmasabb varázsszer: *ananticide in hydromantia dicunt evocari imagines deorum.*⁴⁸ Alighanem a *hydromantia* ezen változatának persziflázsa Petronius *Satyricon*-jának az a jelenete, amelyben a különben meghatározhatatlan szereplő különféle hókuszpókuszok elvégzése után, kinyújtott ujjait zellerrel és hagymával megtisztítva, mogyorószemeket dob a nem vízzel, hanem természetesen borral megtöltött kupába (*nuces cum precatione mersit in vinum*), és annak alapján jövendöl, hogy a mogyorószemek elsüllyednek, vagy a víz felszínén maradnak-e (*et sive in summum redierant, sive subsederant, ex hoc coniecturam ducebat*).⁴⁹

Látni való, hogy a *hydromantia*nak ezek a módszerei afféle varázspraktikák, sokkal inkább a népi mágia, mint a tulajdonképpeni *divinatio* körébe tartoznak, akárcsak a magyar népi hiedelmek közül a boszorkány kiderítése lucaszékkel, vagy a szilveszteri kalácssütés, illetve ólomöntés.⁵⁰ Általában elmondhatjuk tehát, hogy a *hydromantia*nak sincs semmi érintkezési pontja a horoszkóp-asztrológiával.

Mindezt, bármennyire aprólékosnak tűnjék is, előzetesen tisztáznunk kellett ahhoz, hogy kijelenthessük: a *situlus* használata Janus epigrammájában nem lehet helyénvaló: vagy téves olvasatról, vagy szövegromlásról van szó.

A Sevillai kódex írásmódjában a „c” és a „t” nagyon közel áll egymáshoz. (Lásd a mellékelt fotót!) A második sorban például az „*ut hic octonos consumpsit*”

⁴⁵ Alexander BOEHM, *Hydromantia*. PWRE IX 1914. 79–86.

⁴⁶ AUGUSTINUS, *De civ. Dei* VII 35.

⁴⁷ AUGUSTINUS, *De civ. Dei* VII 35.

⁴⁸ PLINIUS, *Nat. hist.* XXVII 11,192.

⁴⁹ PETRONIUS, *Sat.* 137.

⁵⁰ DÖMÖTÖR Tekla, *Mythical Elements in Hungarian Midwinter Quiet Songs*. Acta Ethn. XX 1970. 27–41.

... seros etcina sequenti 1
 ... nos cor. simpfu in amore pullos 2
 ... que pignora parua creantur ceant 3
 ... illis tandem bellabimus annoi 4
 ... latam priam expugnabimus urbem 5
 ... ut remitt. sic extul. oma. compla. 6

... hyberne ingulari. yacches lucie 7
 ... virulo aethercal ouerimorbe ma 8
 ... ienei. sphere nicendia ma 9
 ... deprendi sistimere des 10
 ... mentitoi contenderit suma. ma 11
 ... hor phton iurcat aia modo 12

... machal perma fecit 13
 ... hermdes gloria digna manie 14
 ... vel aliter 15
 ... fuerit pediti munt perma plausiro 16
 ... mastie nobile regis. puf 17

textuális egységben az „ut” „t”-je igencsak hasonlít a „hic” „c”-jéhez, amennyiben a „hic” „c”-jében a függőleges szár döntése alig tér el az „ut” „t”-jétől, és hiányzik róla az „octonos”, illetve a „consumpsit” „c”-jére jellemző alsó görbület. Ugyanez áll a tizenhatodik sor szózáró „c”-jére is a „nunc”-ban. A „c” és a „t” között a döntő írásmódbeli különbség a felső duktusban van: a „t” esetében a függőleges felső szára mindig túlnyúlik a kötésen. A nyolcadik sor második szavának harmadik betűjéről viszont hiányzik ez a jellemző, következésképpen nem „t”-nek, hanem inkább „c”-nek értelmezhető; így a „situlo” helyett egy „siculo” olvasat adódik. Alátámasztja ezt az olvasatot az, hogy a tizennegyedik sorban található „herculea” „c”-jének azonos formája és kötése van. Meg kell még jegyeznünk, hogy mind a „herculea”, mind az ötödik sor „priami”-ja kisbetűvel kezdődik, így a kisbetűs szókezdet a „siculo” esetében is természetesen vehető.⁵¹ A kulcsot az epigrammához ez az egy betűs változtatás adja; ezzel az olvasatmódosítással ugyanis érthetővé válik az egész epigramma.

A szövegösszefüggésből egyértelmű, hogy az epigrammában a *Siculo* csak az *orbe* jelzője lehet. De mit jelent az *orbis Siculus*?

Firmicus Maternus asztrológiai kézikönyvének Mavortiushoz írt ajánlásában kitér a maga szicíliai származására és ennek kapcsán Szicília nevezetességeire. Szerinte ez utóbbiak közül a syracusai Archimedes sphaerája örvend a legnagyobb hírnévnek, mely mind a görög, mind a latin műveltség szerves alkotórészévé vált.⁵² Legalábbis ez derül ki abból a mondatból, amellyel Firmicus Mavortiusnak engedi át a sphaera részletes ismertetését: *Cetera etiam omnia mecum recolens et requirens, quae tibi a primo aetatis gradu et Atticae et Romanae litterae de admirabilibus provinciae Siciliae tradiderunt, ad ultimum ad Archimedis sphaeram sermonis atque orationis ordinem transtulisti.* (Math. I Prooem. 5) És Firmicus részéről itt nemcsak egy jól megválasztott retorikai fogásról van szó.

Az ókorban a mechanika egyik csodájának tartott szerkezetet, mely mozgásával egyidejűleg utánozta a szférák s velük együtt a bolygók és az állatövi jegyek eltérő szögsebességű mozgását, Claudius Marcellus 212-ben, Syracusa elfoglalása után hadizsákmányként Rómába szállíttatta, ahol a Virtus templomában állították fel, és évszázadokon át a város nevezetességei közé tartozott.⁵³ Cicero háromszor említi,⁵⁴ mindháromszor a syracusai Archimedes sphaerájaként. Legrészletesebben a *De re publicá*ban szól róla, s itt nemcsak a működését írja le, hanem kitér az előzményeire is, hogy a görögység körében egyáltalán kik készítettek ezt megelőzően világegyetem-modelleket.⁵⁵ Őutána időrendben Lactantius a következő, aki részletekbe menően ismerteti, Ciceróhoz viszonyítva azonban két lényeges terminológiai különbséggel: ő már nem a syracusaei Archimedesről, hanem *Archimedes Siculus*-ról beszél, sphaeráját pedig nem a görög eredetű terminussal,

⁵¹ Az MTA Reneszánsz Kutatócsoportjának ülésén, ahol a disszertációnak ez a része előadás formájában elhangzott, egyéb olvasatmódosítási javaslatok is elhangzottak. RITÓKÖNYE Szalay Ágnes a *Mattheus* névnek *Zaccheus*-ra, MAYER Gyula a *tam*-nak *iam*-ra történő módosítását javasolta. Mindkettő indokoltnak látszik, ezek végleges eldöntését azonban rájuk bízom.

⁵² FIRMICUS, Mathes. I Prooem. 5.

⁵³ Adolph SCHLACHTER, *Der Globus. Seine Entstehung und Verwendung in der Antike*. In Franz GIESINGER, *Stoicheia VIII*. Leipzig–Berlin, 1927.

⁵⁴ *De re publ.* I 14,21–22; *De nat. deor.* II 35,88; *Tusc. Disp.* I 25,63.

⁵⁵ *De re publ.* I 14–21.

hanem a latin *orbis*-szal jelöli: *stellarum inerrantium vel vagarum dispares cursus orbis ille, dum vertitur, imitatur*.⁵⁶ Lactantiusnak nemcsak a szerkezetéről adott leírása, hanem az *Archimedes Siculus* szókapcsolata sem független Cicerótól, hiszen a *De re publica* említett részében orátorunk az emberi átlagtehetséget messze meghaladó syracusai tudóst *ingenium Siculum*-ként idézi meg.

Janus szempontjából azonban a Cicero párhuzamok nem jelentenek semmit, mert a *De re publicát* bizonyos, hogy nem ismerte –, mert nem ismerhette.⁵⁷ Lactantiusszal már bonyolultabb a helyzet. Ellentmondani látszik Lactantius ismeretének, hogy a klasszikus auctorokra koncentráló Guarino iskolájának tananyagához az egyházatyák művei közül csak Augustinus *De civitate Dei*-je tartozott;⁵⁸ Janus egyik epigrammája viszont – a Guarino iskoláról e vonatkozásban kialakult általános képpel szemben – mintha alátámasztaná az *Institutiones* ismeretét, amelyben egy bizonyos teológusnak (*theologi cuiuspian*) a művét a következő szavakkal dicséri meg:

Quae dictas, ea nec Lactantius aequet
lacte fluens, nec culta Leonis homilia primi. (I 23)

Lactantius ismerete sem zárható tehát ki, ám sokkal közelebb visz Janushoz az a három auctor, akiket biztosan tanulmányozott: Claudianus, Macrobius és Ovidius.⁵⁹

Claudianusnak a Virtus templombeli sphaeráról szerzett epigrammájában Juppiter mosolyogva tekint le a mindenség üveg alatt őrzött, törékeny hasonmására, mondván: *iam meus in fragili luditor orbe labor*.⁶⁰ Sphaera értelemben tehát Claudiusnál is az *orbis* szó szerepel. Ebben valójában semmi különös nincs. Macrobius *Somnium Scipionis* kommentárjában kitér az *orbis* szó magyarázatára, a következőképpen: *circi... et orbes: duarum rerum sunt duo nomina; et his nominibus quidem alibi aliter est usus Cicero, nam et orbem pro circulo posuit, ut orbem lacteum, et orbem pro sphaera, ut novem orbibus vel potius globis*.⁶¹ Janust tehát Claudianus is, Macrobius is feljogosította arra, hogy az *orbis*-t *sphaera* értelemben használja.

Szándékosan hagytuk utoljára Ovidiust, aki terminológiája miatt látszólag távolabb áll ugyan a Mattheus epigrammától, mint Claudianus, ám az *orbis Siculus* körülíráshoz vezető asszociációk elindításában alighanem fontos szerepet játszott. Ovidius a *Fasti* VI. könyvében a Vesta-templom kör alakú alaprajzának okaként a Vesta és a Föld lényegi azonosságát említi,⁶² s a Föld gömbalakjának és a világegyetemben elfoglalt helyének illusztrálására idézi fel Archimedes sphaeráját:

Terra pilae similis, nullo fulcamine nixa,
aere subiecto tam grave pendet onus:
ipsa volubilitas libratum sustinet orbem (269–271)

⁵⁶ Instit. II 5,18. L. még: *aereos orbes fabricati sunt quasi ad figuram mundi...* Feliratos forrás az ókorból: CIL VIII 698: Iovis Victor... ferens in manu dextra orbem argenteum.

⁵⁷ Szövegtörténetére: Konrad ZIEGLER, *M. Tullius Cicero: De re publica*. Leipzig, 1960.

⁵⁸ Rodolfo SABBADINI, *Il metodo degli umanisti*. Firenze, 1920. 23–30. Uő., *La scuola e gli studi di Guarino*. Catania, 1897. 36., 52., 83.

⁵⁹ L. az 58. jegyzetet és FENICZY Gyula, *Claudius Claudianus és Janus Pannonius panegyricus költészete*. Bp., 1943.

⁶⁰ CLAUDIANUS, *Carm. min.* 51,4.

⁶¹ MACROBIUS, *Comm. Somn. Scip.* I 14,24.

⁶² Ókori párhuzamaira: Franz BÖMER, *P. Ovidius Naso. Fasten* II. Heidelberg, 1958. 37.

Arte Syracosia suspensus in aere clauso
stat globus, immensi parva figura poli. (277–278)

Noha itt az *orbis* magát a gömb alakú Földet jelenti, s ennek a syracusai tudós, azaz Archimedes által megszerkesztett hasonmását a költő a *globus* szóval jelöli, Ovidius leírása mégsem független az epigrammától. A kettő szoros kapcsolatát nem is annyira ez a részlet, mint inkább a Vesta-ünnep magyarázatának bevezetőjében található egyik kifejezés teszi ha nem is evidenssé, de nagyon valószínűvé: lehetetlen ugyanis nem észrevenni a Janus epigramma „*quis tam mentitos contenderit omnia vates*” sora mögött meghúzódó, bár ellenkező előjelű „*valeant mendacia vatum*”⁶³ ovidiusi gondolatpárhuzamot. Csakhogy Ovidius a *Fasti* IV. könyvében a sphaerát Rómába szállítató Marcellus szicíliai hadjárataról is szót ejtett Venus Erycina római kultuszának meghonosítása ürügyén:

Templa frequentari Collinae proxima portae
nunc decet; a Siculo nomina colle tenent;
utque Syracusas Arethusidas abstulit armis
Claudius et bello te quoque cepit, Eryx (871–874).

Mint ahogy Ovidiusnál az Eryx-hegy pár sorral feljebb *collis Siculus*, ugyanígy válhatott Janus Pannoniusnál Archimedes sphaerája *orbis Siculus*-szá. E metonímia létrejöttében tehát Claudianus, Macrobius és Firmicus Maternus mellett Ovidius *Fastija* is szerepet játszott.

Mattheus természetesen nem vizsgálhatta egy Archimedes sphaerájával azonos szerkezeten a csillagok pályáit. Csakhogy a csillagászati eszközök között az ókortól kezdve létezett – és mint Regiomontanus írásai bizonyítják,⁶⁴ a XV. században is használatos volt – ennek elvi mása, a *sphaera armillaris* (kapcsos gömbvas), melyen mindazoknak a szférikus mozgásoknak – az *etherie vie*-nek – az adatait mérni lehetett, amelyeket Archimedes sphaerája utánzott. Az így mért adatokat azután síkra kivetítve rögzítették, és így készült a horoszkóp rajza. Vagyis: – visszatérve az epigrammára – miközben Mattheus a sphaera armillarison a csillagok helyzetének mérésével bíbelődött, a mécs lángjától meggyulladt a mérési adatokat rögzítő papírlap, és így megsemmisült a készülő félben levő horoszkóp; a csillagistenek nem túrték – *non sustinere*⁶⁵ –, hogy behatoljon titkaikba.

De miért voltak az istenek ennyire könyörtelenek, szőrösszívűek Mattheusszal szemben? Az ókori asztrológiai irodalomban Firmicus Maternus *Mathesis*-ében bukkan fel először az a később közhelyszerűen ismétlődő gondolat,⁶⁶ hogy az asztrológusnak minden szempontból feddhetetlen életűnek és jelleműnek kell lennie,⁶⁷ hiszen a csillagjós valójában a csillagistenek papja. Aki híján van ennek a magasabbrendű erkölcsiségnek, az egyszerűen alkalmatlan a csillagjósásra, mert: *nec occupato animo et perditā cupiditate polluto inhaerere aliquando poterit istius venerandae scientiae disciplina, et patitur semper iacturam maximam, cum eam improba*

⁶³ *Fasti* VI 253. Értelmezésére: F. BÖMER, i. m. 354.

⁶⁴ Dietmar WATTENBERG, *Johannes Regiomontanus und die astronomische Instrumente seiner Zeit*. In *Regiomontanus Studien* (Hersg. Georg HAMAN). Wien, 1980. 343–362.

⁶⁵ Ismét Ovidiusra jellemző szóhasználat: „*perdere cognati sustinere manus*” (*Fasti* II 416).

⁶⁶ FIRMICUS, *Mathes.* II 30,1–15; F. BOLL–C. BEZOLD, *Csillaghit és csillagfejtés*. Bp., 1987. 86.

⁶⁷ FIRMICUS, *Mathes.* II 30, 1–15.

professorum voluntas immaculat (II 30,14–15). Mattheus tehát egy erkölcstelen svihák, akinek az istenek még azt sem engedik meg, hogy megpróbáljon horoszkópot felállítani, így el sem juthat a horoszkóp adatainak az értelmezéséig.

De mire lehetett kíváncsi Mattheus, hogy horoszkóp felállításával kísérletezett? Erre ad választ a Phaethón-párhuzam. A Napisten fiának története Ovidius *Metamorphoses*ének egyik leghíresebb részlete.⁶⁸ Phaethon barátja, Epaphus, feldühödik Phaethonra, mivel az állandóan azzal dicsekszik, hogy az ő apja a Napisten, s végül kifakad:

matri ... omnia demens
credis et es tumidus genitoris imagine falsi. (1,753–754)

Phaethon ettől zavarba jön, felkeresi anyját, Clymenét, kérdőre vonja és kéréssel fordul hozzá:

puget haec opprobria nobis
et dici potuisse et non potuisse refelli.
At tu, si modo sum caelesti stirpe creatus,
ede notam tanti generis meque adsere coelo. (1,759–760)

Anyja megesküszik neki, hogy ő valóban annak a fia, akiének mondja: a Napistené, de ha nem hiszi, menjen el az apjához és kérjen tőle bizonyítékot arra, hogy ez így igaz. Phaethon ezt teszi, s találkozásukkor arról faggatja az apját, hogy anyja nem csak bűnét leplezi-e hazug színleléssel (*nec falsa culpam sub imagine celat*: 2,37). A folytatás és a végkifejlet ismerős.

Az asztrológiai kézikönyvekben külön fejezet foglalkozik a szülőkkal, társadalmi rangjukkal és erkölcsi habitusukkal. Mattheus tehát alighanem horoszkópjának azokra az elemeire lett volna elsősorban kíváncsi, amelyek anyjára vonatkoznak, hogy nem volt-e *adultera* stb.

Ami az epigramma keletkezési idejét és helyét illeti, Horváth Jánossal ellentétben mi a ferrarai epigrammák közé soroljuk, hiszen mint Janus több epigrammájából kitetszik, a származással való csipkelődés Guarino diákjainak kedvenc szórakozásai közé tartozott.

Az asztrológiai szempontból kiemelkedően jelentős másik epigramma címzettje III. Frigyes, aki – úgy látszik – valóban fatálisan végigkísérte Janust egész költői pályáján.

Romula res olim Fabio cunctante revixit,
nunc cuncante eadem te, Friderice, perit;
nam tu continuo consultas, nec facis unquam,
mallem aliquid faceres vel sine consilio.
Quid tibi cum gelido Saturni sidere inertis?
Caesaribus mores Martis inesse decet. (I 20)

Janus tehát azt rója fel a császár hibájául, hogy tétovázó, tehetetlen; míg Fabius Maximus hajdan, a második pun háború idején Hannibal elleni halogató taktikájával megmentette Romulus örökségét, addig ő folytonos, meddő tanácskozásaival tönkreteszi; jobb volna, ha elszánná magát a cselekvésre, akár meggondolat-

⁶⁸ OVIDIUS, *Metam.* I 747 – II 330.

lanul is (*vel sine consilio*). A konklúzió: császárhoz nem saturnusi, hanem marsi jellem illik. Nem nehéz kitalálni, az adott történelmi szituációban a költő kit ért marsi jellemen.

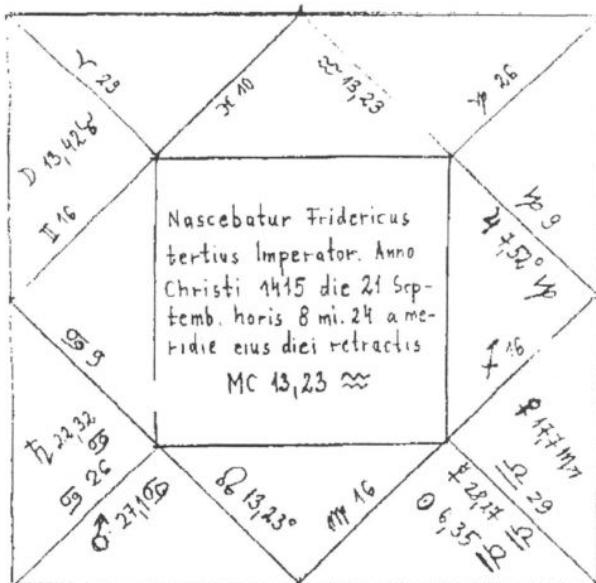
Mivel mind III. Frigyes, mind Mátyás király horoszkópja fennmaradt, úgy vélhetnénk, a vers asztrológiai hátterének tisztázása nem okozhat különösebb fejtörést. A helyzet azonban korántsem ennyire egyszerű, s hogy miért nem, arra éppen a két horoszkóp együttes megismerése adhat választ. Egyik horoszkóp sem eredeti példány; többször átmásolták őket, míg eljutottak hozzánk, éppen ezért érdemes ellenőrizni adataikat, nem mutatnak-e lényeges eltérést a tényleges helyzettől. Ez az eljárás egyben Janus hipotetikus horoszkópjának is jó ellenpróbája lehet abból a szempontból, hogy a két uralkodó horoszkópjának ilyen irányú vizsgálatából lehetőségünk adódik következtetéseket levonni arra, hogy a XV. század asztrológusai milyen pontossággal tudták meghatározni a szükséges adatokat, és milyen módszereket követtek a horoszkóp felállításában.

III. Frigyes születési horoszkópja

A születés időpontja: 1415. szept. 21. 8 óra 24 perc.

A bolygók ekliptikai adatai:

	a horoszkóp szerint	Tuckerman szerint	eltérés
♄ Saturnus:	♋ Rák 23,32"	112,12" =	♋ Rák 22,12" 1,20"
♃ Juppiter:	♋ Bak 7,52"	278,33" =	♋ Bak 8,33" -0,81"
♂ Mars:	♋ Rák 27,10"	117,56" =	♋ Rák 27,56" -0,46"
☉ Nap:	♌ Mérleg 6,35"	186,49" =	♌ Mérleg 6,49" -0,14"
♀ Venus:	♌ Skorpió 17,17"	226,27" =	♌ Skorpió 16,27" 0,90"
☿ Mercurius:	♌ Mérleg 28,70"	211,48" =	♌ Skorpió 1,48" -3,21"
♁ Hold:	♌ Bika 13,42"	42,70" =	♌ Bika 12,70" 0,72"

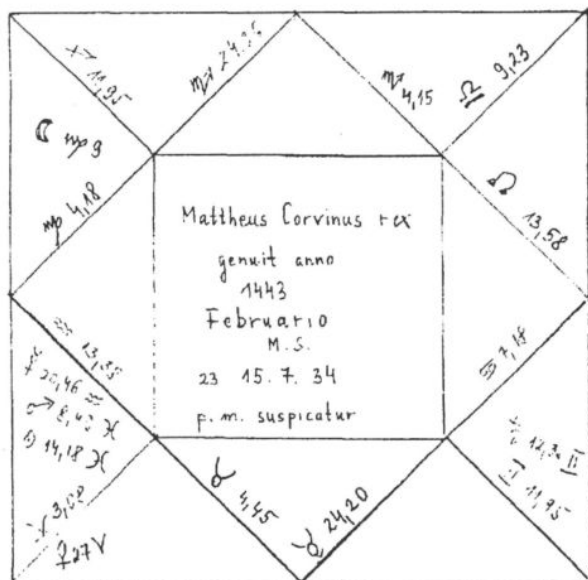
Megjegyzés a horoszkóp mellett: *Dicitur fuisse natus anno Christi labente 1415, die 25 Septembris a meridie horis 8 minutis 24, ascendente 16 Geminorum et fuisse Solem in 6,35 Librae.*⁶⁹

Hunyadi Mátyás születési horoszkópja

A születés időpontja: 1443. febr. 23. 15 óra 7 perc 34 mp.⁷⁰

A bolygók ekliptikai adatai:

	a horoszkóp szerint	Tuckerman szerint	eltérés
♄ Saturnus:	♄ Ikrek 12,35°	71,24° =	♄ Ikrek 11,24° 1,11°
♃ Juppiter:	♃ Bika 12,34°	41,58° =	♃ Bika 11,58° 0,76°
♂ Mars:	♂ Halak 8,49°	338,49° =	♂ Halak 8,49°
☉ Nap:	♄ Halak 14,18°	343,47° =	♄ Halak 13,47° 0,71°
♀ Venus:	♋ Kos 27°	25,92° =	♋ Kos 25,92° 1,08°
☿ Mercurius:	♊ Vízöntő 20,46°	321,07° =	♊ Vízöntő 21,07° -0,63°
♁ Hold:	♋ Bak 9°	279,15° =	♋ Bak 9,15° 0,15°

A két horoszkóp adatainak és a csillagászati számítások eredményeinek egybevetéséből kiderül, hogy a XV. század asztrológusai a bolygók ekliptikai fokainak

⁶⁹ *Opera Mathematica Ioannis Schoneri. Norinbergae, MDLXI. LXVI/a.*

⁷⁰ Huszti J., *Magyar királyok horoszkópjai egy vatikáni kódexben.* Magyar Könyvszemle, 1928. 9.

meghatározását illetően minimális hibaszázalékkal dolgoztak: eltérésük az esetek döntő többségében $\pm 1^\circ$ határértéken belül mozog. A horoszkópházak fokbeosztásában az egyenlőtlen házak módszerét alkalmazták, ellentétben azzal a házbeosztással, amelyet mi használtunk Janus feltételezett horoszkópjának szerkesztésekor; eltérésünk oka akkor fog érthetővé válni, amikor majd Janus asztrológiai ismereteinek forrásairól szólnunk.

A két horoszkóp értékelésekor viszont hasonló problémával találjuk szemben magunkat, mint Janus születési horoszkópjának felállításakor: tudjuk, melyeknek kell lenni az uralkodó bolygóknak, csak az nem világos, milyen meggondolások alapján lehet Frigyes *dominus geniturae*-ja a Saturnus, Mátyásé pedig a Mars.

Ha Janus az uralkodó bolygó kiválasztásához ezt a két horoszkópot vette alapul – aminek elvben semmi akadályja sincs, hiszen, mint láttuk, az egyes uralkodók horoszkópjai még az általuk készítettett falfestményeken is megjelentek, nem tartoztak tehát az államtitkok közé –, legkevésbé az aszcendensből indulhatott ki, mert a Mátyásé éppen a Saturnus házába esett, így pontosan az ellenkező eredményre jutott volna, mint amire az egész epigrammája épül; ugyanez érvényes az 1. horoszkópházra is. A Nap és a bolygók helyzetét sem tekinthette a meghatározó fontosságú momentumnak, mert akkor igaz, hogy Mátyás uralkodó bolygója a Mars lett volna, a Frigyesé azonban a Mercurius. Bizonyos értelemben éppen a fordítottja történt volna a horoszkóp sarkpontjainak vizsgálata esetén abból a szempontból, hogy melyik bolygó áll legközelebb hozzájuk. (Mátyás esetében a Mercurius, Frigyes esetében a Saturnus). Az asztrológiailag legerősebb bolygó sem szolgálhatott indítékul, mert Frigyes horoszkópjában a Venus került ilyen helyzetbe (a saját házában, a Mérlegben tartózkodott), de éppígy nem találunk közös megoldást akkor sem, ha a horoszkóp sarkpontjainak várható legkorábbi trigonális fényzögaspektusait gondoljuk végig. Egy esetben van lehetőség arra, hogy az epigramma alap gondolatát és a két horoszkópot összhangba hozzuk egymással, akkor, ha feltételezzük, hogy Janus az MC házviszonyait vette tekintetbe: a Vízöntő (Frigyes) ugyanis a Saturnus, a Skorpió (Mátyás) pedig a Mars háza. Mivel az epigrammában „egyéniség”-ről „mores”-ről van szó, ennek lehetőségét egyáltalán nem zárhatjuk ki, sőt Frigyes horoszkópjának jegyzetében az MC kiemelése egyenesen támogatni látszik ezt az eshetőséget. Ezt persze inkább csak a Frigyes-horoszkóp készítőjének szemléletére vonatkozóan lehet mérvadónak tekinteni, hiszen a horoszkópot közlő másoló (?) már az aszcendens mellett a Nap helyzetére hívja fel a figyelmet, és saját uralkodó bolygójának meghatározásakor Janus sem ezt a módszert követte. De mert az epigramma témája Frigyes és Mátyás jellemének különbözősége, ez alkalommal ennek ellenére is követhette: az MC ugyanis a 10. horoszkópház kezdetével azonos, melyet Firmicus kézikönyve a következőképpen jellemez: *Hic locus a nobis medium caelum, a Graecis mesuranima appellatur; est enim in media parte totius mundi constitutus. In hoc loco vitam et spiritum, actus etiam omnes, patriam domicilium totamque conversationem invenimus, artes etiam et quicquid nobis artium suffragio confertur; ex hoc loco animi vitia facili ratione perspicimus* (II 19,11). Ennek a magyarázatnak a szépséghibája az, hogy Frigyes horoszkópjában a Saturnus a Rákban exiliumban van ugyan – ártó hatása tehát fölerősödik –, ám a Mátyáséban a Mars sem képes, minthogy Saturnus határai között tartózkodik, pozitív hatását töretlenül kifejteni.

Ezek után talán nem leszünk túl merészek, ha kimondjuk: a várakozással ellentétben a két horoszkóp nem segít hozzá az epigramma asztrológiai háttérének *egyértelmű* megvilágításához; a tulajdonképpeni kérdés továbbra is kérdés marad.

Főként Galeottótól és Bonfinitől tudjuk, hogy Mátyás – környezete segédletével – előszeretettel hangsúlyozta egyéniségének „marsi” vonásait. Az asztrológia újkori térhódításának kezdetén része lehetett ez a külföldi udvarok felé irányuló, „hivatalos” propagandának is, és annak az imázsnak az alátámasztását célozhatta, mely a törökverő hős fiának esetében szinte eleve adva volt, és amelyet legalábbis egy darabig – a jelek szerint – a „keresztény világ” is szívesen fogadott,⁷¹ mert legalább nyugtatgathatta magát és csillapíthatta lelkiismeretfurdalását azzal, hogy a magyar „Mars” – isten segédelmével – maga is elég erős lesz a török terjeszkedés megállítására. Mindenesetre Mátyás halálakor környezetének tagjai királyuk és Mars isten különösen szoros kapcsolatára utaló jelnek fogták fel, hogy uruk „*Nonis Aprilis et die Martis... obiit. Et quemadmodum mense Martio natus erat, ita et die et hora Martis obiit.*”⁷² Az efféle számítgatások, számvetések megörökítését államfő esetében Tacitus és Suetonius óta⁷³ minden magára csak valamit is adó történetíró kötelességének tartotta. Számunkra azonban azért különösen jelentős ez az adat, mert az derül ki belőle, hogy Mátyás Marshoz fűződő kapcsolatainak képzetét a magyar királyi udvar köreiben elsőrendűen az asztrológiának egy másik, szintén népszerű, de a horoszkóp-asztrológiánál sokkal primitívebb változata, az úgynevezett chronokratór-asztrológia táplálta.

Ennek lényege, hogy meghatározott sorrend szerint a nap minden órájához hozzárendeltek egy bolygót, pontosabban egy bolygóistent, aki az adott óra „időkormányzója”, *chronokratórja* lett, s mint ilyen döntő befolyással bírt többek között az abban az órában születettek sorsára is. A chronokratóroknak ebből a rendszeréből egy 168 óránként ismétlődő ciklus adódott, vagyis a 169. órának mindig ugyanaz volt a *chronokratórja*, mint az előző ciklus 1. órájáé. Érthető tehát, hogy mivel a 168 a 7-nek és a 24-nek legkisebb közös többszöröse, az egyes bolygók „időkormányzóságát” az órák *chronokratórjaival* azonos sorrendben a hét napjaira is kiterjesztették.⁷⁴ Ennek a rendszernek a létezésére már a Kr. u. 1. századból vannak mind görög-, mind latinnyelvű feliratos adatok,⁷⁵ s ez a rendszer oly mélyen gyökeret vert a köztudatba, hogy a nyugat-európai nyelvekben az egyes napok elnevezése – mint közismert – az illető nap időkormányzójának a nevét őrzi; például a franciában: ‘lundi’ = *dies Lunae*, ‘mardi’ = *dies Martis*, mercredi = *dies Mercurii*, jeudi = *dies Iovis*, vendredi = *dies Veneris*. Igaz, a ‘samedi’ a *dies Sabbathi*-ből, a ‘dimanche’ a *dies Dominica*-ból származik, de ugyanezek az angolban már Saturday = *dies Saturni* Sunday: *dies Solis*.⁷⁶

Az egyes bolygók alapminőségei természetesen a helyzet-horoszkópok esetében is fontos szerepet játszanak, de ezek ott tisztán sohasem érvényesülnek. A *chronokratórián* alapuló asztrológiai prognózisokban viszont igen. Ezen alapminőségek

⁷¹ HUSZTI J., *Janus Pannonius*, 221–224.

⁷² BONFINI, IV 8,203. Bonfini itt az 1441. febr. 23-i születési dátumot látszik megerősíteni: 23-a ugyanis csütörtöki nap volt, február 1. tehát keddre, „Mars napjára”-ra esett, így 1441 februárja „mars-i hónap”-nak „*mensis Martius*”-nak számított.

⁷³ TACITUS, *Annal.* I 9; SÜETONIUS, *Caes.* 88; Aug. 100.

⁷⁴ Lehetséges egyiptomi eredetére: KÁKOSY László, *Egyiptomi és antik csillaghit.* Bp., 1978. 207.

⁷⁵ Legkorábbi nyoma a római irodalomban: TIBULLUS, I 3,18; a római naptárban pedig az Augustus kori *Fasti Sabinii*: F. BOLL, *Hebdomas.* PWRE VII 1912. 2573. Az időkormányzóknak a hét egyes napjaihoz való hozzárendelése nem lehetett fokozatos fejlődés eredménye, mert a bolygók sorrendje sehol sem mutat eltérést egymástól. A Kr. u. 1. századi feliratos forrásokra: W. GUNDEL–H. G. GUNDEL, *i. m.* 173–176. P1. CIL I² 218; CIL IV 5202.

⁷⁶ F. BOLL–C. BEZOLD, *Csillaghit és csillagfejtés*, 71. Germán példák: Erktag.

listája már Ptolemaios *Tetrabiblos*-ában adva van, és ez a lista az évszázadok folyamán – s hozzátehetjük: mind a mai napig – semmit sem változott. Eszerint a Saturnus száraz és hideg; (ὁ δὲ τοῦ Κρόνου ἄστηρ τὸ πλεον ἔξειλ τῆς ποιότητος ἐν τῷ φύχειν καὶ τῷ ἡρέμα ζηραίνειν: Tetr. I 4,17) hatásának eredménye: passzív, lassú gondolkodású, határozatlan, fősvény, hallgatag egyéniség. A Mars forró és száraz planéta (ὁ δὲ τοῦ Ἄρεως ζηραίνειν μάλιστα καὶ κουδοῦν ἔχει φύσιν: Tetr. I 4,17); hatása aktív, harcias, férfias, néha agresszív jellemet formál.⁷⁷

Az epigrammában Janus ezek közül Frigyesnek csak egy „saturnusi” vonását emeli ki, a határozatlanságot, s két okból sem véletlenül. Egyrészt – és ez arra utal, hogy Janus ismerte Frigyes születési horoszkópját –, mert a Saturnus Frigyes horoszkópjában a 2. horoszkópházban található, és Firmicus szerint: *In secundo loco Saturnus ab horoscopo cum possederit locum... tardiorum in omnibus actibus facit* (III 2,4). Másrészt III. Frigyesről elég sok információval rendelkezünk ahhoz, hogy meg tudjuk ítélni Janus állításának objektivitását, és a valós helyzetet figyelembe véve is igazat kell adnunk neki: Frigyes híres volt fukarságáról, szenvtelenségéről, határozatlanságáról és műveletlenségéről.⁷⁸ Határozatlanságát és fukarságát egykorú dokumentum külön is kiemeli: „*Dominus Imperator tardus est admodum in deliberationibus suis et in eis praesertim, in quibus pecuniam effundere oportet.*”⁷⁹ Enea Silvio epés megjegyzése szerint, aki egy ideig III. Frigyes őrnoke és afféle személyi titkára volt, a császári udvarban a könyvek a császártól olvasatlanul heverték; a tudományok közül mindössze egyetlen olyan terület akadt, amely iránt a császár valamelyest érdeklődést tanúsított: az asztrológia.⁸⁰ Minderről – úgy látszik – Janus is pontosan értesült, ha mástól nem, Enea Silviótól, s Frigyesnek ez a hajlama már eleve magyarázatot adhat arra, hogy miért keverte bele az asztrológiát a császárt támadó epigrammájába. S hogy az asztrológiának miért éppen a chronokratórián alapuló változatát választotta, holott szemmel láthatólag Frigyes születési horoszkópját is ismerte, arra részben Frigyes születési dátumából következtethetünk: 1415. szeptember 21. a Julianus naptár szerint szombatra, vagyis Saturnus napjára esett.⁸¹ Az asztrológiában hívő császár elleni támadás ilyenformán már nem is gúnynak, hanem kegyetlen, elevenbe vágó, megsemmisítő kritikának hat: Frigyes az istenek már születésekor alkalmatlanná tették az uralkodásra: születési jellemhibája olyan nyűg, amelyet lehetetlen levetköznie.

A chronokrator-asztrológia alkalmazásának másik és talán nyomósabb oka azonban – nézetünk szerint – mégis inkább Mátyás személyében keresendő. Nem óhajtunk részletesen kitérni itt Hunyadi Mátyás születési dátumának megoldhatatlannak tetsző problémájára,⁸² csupán néhány eddig figyelembe nem vett vagy helytelenül értelmezett adatra hívnánk fel a figyelmet.

⁷⁷ Hasonló felsorolás FIRMICUS-nál: „Si Saturnus facit cautos, graves, tardos, avaros et tacitos, Iuppiter maturos, bonos, benignos ac modestos, Mars crudeles, perfidos ac feroces, Sol religiosos, nobiles ac superbos, Venus luxuriosos, venustos et honesto gratiae splendore fulgentes, Mercurius astutos, callidos et concitati animi mobilitatibus turbulentos, Luna acutos, splendidos, elegantes...” Mathes. I 2,2.

⁷⁸ Friedrich von PASTOR, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*. Freiburg im Breisgau, 1926⁹. II 471.

⁷⁹ Idézi HUSZTI J., *Janus Pannonius*, 374/37.

⁸⁰ GONDA István-NIEDERHAUSER Emil, *A Habsburgok*. Bp., 1987. 19.

⁸¹ SZENTPÉTERY Imre, *A kronológia kézikönyve*. Bp., 1985. 151.

⁸² A kérdés összefoglalása a forrásokkal együtt: FRAKNÓI Vilmos, *Hunyadi Mátyás király 1440–1490*. Bp., 1890. 73–74.

(1) Mátyás 1440. évi születését több kortárs-adat támogatja, mint az 1443. évi születési dátumot.

(2) Az általunk is ismertett és a születés 1443. évi dátumára perdöntő bizonyítékként számon tartott horoszkóp „*suspiciatur*” bejegyzése nemcsak Mátyás születésének percére és másodpercére vonatkozik, mint Huszti állította,⁸³ hanem a dátum egészére. A horoszkóp készítője valószínűleg nem vette biztosra az 1443. február 23-t sem, s valószínűleg azért, mert ismerte az 1440. február 23-i dátumot is, bár ő maga nyilván az 1443. évi születést tartotta valószínűbbnek. 1443. február 23. csütörtökre, Juppiter napjára, 1440. február 23. viszont keddre, Mars napjára esett. Janus epigrammája mindenesetre arra mutat, hogy – függetlenül attól, mi a valóság –, Mátyás környezetében akkoriban, amikor az ifjú király még viszonylag új volt a trónon, az 1440. évi születési dátum volt forgalomban.

Az epigramma keletkezését Huszti III. Frigyesnek a magyar korona visszaadása körüli, évekig tartó (1458–1463) huzavonájával hozta kapcsolatba.⁸⁴ Janus azonban a *Romulea res*, vagyis a német-római császárság tönkretételéről beszél, ennek pedig közvetlenül nincs köze a magyar koronához, ezért Huszti datálásának helyessége legalábbis megkérdőjelezhető. Az alapszituáció sokkal jobban illenék az 1465. esztendőre, több okból is. Ez az év volt az, amikor Mátyás már túl volt a törökök ellen 1458–1463. között vívott sikeres harcain és hadjáratain, melyek következtében tekintélye annyira megnőtt, hogy ez idő tájt a pápai udvar benne látta a törökverő Hunyadi János egyetlen méltó utódát;⁸⁵ már második esztendeje folytak egy nagyszabású török ellenes offenzíva előkészületei, és ennek kapcsán Janus 1464-ben tagja volt annak a küldöttségnek, mely III. Frigyesel ez ügyben – eredménytelen – tárgyalásokat folytatott;⁸⁶ Mátyás aspirációinak kezdete a cseh trónra szintén erre az esztendőre datálódik.⁸⁷ A cseh királyság – lévén a cseh király választófejedelem – magában rejtette a császári cím megszerzésének lehetőségét is. Már Podjebrad szeme előtt ez lebegett, és Mátyás vonatkozásában a grazi egyezmény nem zárta ki⁸⁸ –, ami viszont megmagyarázhatja az epigramma *Caesaribus* szóhasználatát.

Végül szólnunk kell az epigrammáknak arról a csoportjáról, amelyekkel kapcsolatban az asztrológia esetleges hatása mint lehetőség – legalább egy fél mondat erejéig – már korábban is megfogalmazódott:⁸⁹ a mundánasztrológia befolyását tükröző epigrammákról.

A mundánasztrológia hosszúsági és szélességi fokok szerint (κλίματα, παράλληλοι) különböző részekre osztotta fel az oikumenét, és pontosan körülírta, hogy az egyes földrajzi területek éghajlatát, növény- és állatvilágát, lakóinak testi felépítését és lelki tulajdonságait milyen asztrológiai tényezők befolyásolják. Janus – mint a Leonellóhoz írt epigrammáinak egyikéből kiderül – szülőföldjét az északi övezet közelében fekvőnek tartotta:

⁸³ HUSZTI J., *Magyar királyok horoszkópjai*, 9.

⁸⁴ HUSZTI J., *Janus Pannonius*, 206.

⁸⁵ HUSZTI J., *Janus Pannonius*, 226. és 379. Ugyanitt idézi Jacopo Ammanati e tárgyban írt levelét.

⁸⁶ HUSZTI J., *Janus Pannonius*, 221.

⁸⁷ Mátyás király levelei. Külügyi Osztály. (FRANKÓI V.) Bp., 1893–1895. II 113sk.

⁸⁸ HUSZTI J., *Janus Pannonius*, 269. HORVÁTH Jenő, *Mátyás király nyugati diplomáciája*. In *Mátyás Király Emlékkönyv*, I 76.

⁸⁹ SZATHMÁRY Zoltán, i. m. 420.

Quod, Leonelle, tuam, princeps, accessimus urbem
Arctoi gelido nuper ab axe poli (I 185,1–2)

Nyilván ő maga is tisztában volt vele, hogy ez csillagászati földrajzi szempontból nem igaz, költői túlzásának azonban annyi racionális magva mégis van, hogy egyrészt Itália és a Kárpát-medence éghajlata között valóban jól érzékelhető a szélességi fokok okozta különbség, másrészt a mediterrán flóra északi határa valóban a történelmi Magyarország déli részén húzódik.

Ptolemaios eme övezet két legfőbb jellemzőjének a hideg és a nedves uralmát tartotta, és az égön összes jellemzőjét ebből vezette le: 'Οι δὲ ὑπὸ τοὺς Βορειότερους παραλλήλους, λέγω δὲ τοὺς ὑπὸ τὰς ἄρκτους τὸν κατὰ κορυφὴν ἔχοντες τόπον, πολὺ τοῦ ζωδιακοῦ καὶ τῆς ἡλίου θερμότητος ἀφεστῶτες, κατεφρυγμένοι μὲν εἰσι διὰ τοῦτο, θαυλαστέρως δὲ μεταλαμβάνοντες τῆς ὑγρᾶς οὐσίας. Ἐρpen ezért lakói fehér bőrűek, hosszú hajúak, nagy termetűek, hideg természetűek (ὑπόφυχροι τὰς φύσεις), vadak az erkölceik (ἄγριοι δὲ καὶ αὐτοὶ τοῖς ἡθεσι) és a zord éghajlat miatt ugyanilyen vadak, nehezen megszelídíthetők (δυσήρημα) az állataik is. (Tetr. II 2,56) Ptolemaios okfejtésének ismeretében ha nem értelmezzük is át, mindenesetre jobban megértjük a Gryllushoz szóló epigramma fogalmazásmódjának árnyalatait, melyben Janus a római származására szerfölött büszke, őt viszont születési helye miatt becsmérldő diáktársának túltengő öntudatát igyekszik lelohasztani:

Mordes et patria partum me dicis ab ursa,
tam durus videor, tam tibi, Grylle, ferox;
Pannonis ursa dedit lac nobis, Grylle, fatemur,
at non ursa tibi, sed lupa, Grylle, dedit. (I 126)

Az *ursa* nemcsak jellegzetes állata, hanem jellemző csillagképe is annak az égtájnak, mely embert, állatot egyaránt *durus*-szá, *ferox*-szá tesz. Janus nem tagadja meg szülőföldjét, hanem a liviusi *lupa*-val, ami más vonatkozásban ugyanolyan kétértelmű, mint az *ursa*, rálicitál Gryllus pocskondiázására.

A mundánasztrológia – mint utaltunk rá – a földet nemcsak szélességi, hanem hosszúsági fokok szerint is régiókra osztotta, és minden régiót egy-egy zodiákus csillagkép és bolygó *domus*ául jelölt ki. Az északi övezet nyugati fele ily módon a Kos és a Mars lakhelye lett: καὶ τούτων δὲ αὐτὸν τῶν χωρῶν Βρεττανία μὲν καὶ Γαλατία καὶ Γερμανία καὶ Βασταρνία μᾶλλον τῷ Κρίφ συνοικιοῦνται καὶ τῷ τοῦ "Αρεως" ὄθεν ὡς ἐπὶ πᾶν οἱ ἐν αὐταῖς ἀγριώτεροι καὶ αὐθαδέστεροι καὶ θηριώδεις τυγχάνουσιν. (Tetr. II 3,62) Janus költészetében ennek a felosztásnak ismerete is nyomot hagyott: ennek feltételezése nélkül ugyanis a Tribachushoz címzett epigrammájának még a megértése is nehézségbe ütköznék:

Nec Geticum Pallas colit aut Mercurius Istrum,
sed Phaetontei brachia amoena Padi;
Istrum concreto vectantem proelia dorso
Mars colit et Martis sanguinolenta soror. (I 49,9–12)

Janus érvelése önmagában, szó szerinti értelemben véve csak félig érthető, hiszen ekkoriban nemcsak Erdély és a Duna mente – Ptolemaios Bastarniája –, hanem Itália is fegyverek zajától volt hangos; a szerint a logika szerint tehát, hogy *inter arma silent Musae*, a költészet istennői Itáliában úgyszintén némaságra lehettek volna kárhóztatva. De az epigrammában nem is a háború és a béke,

hanem a *turba barbara* és a Múzsák oltalma alatt álló Itália költőinek szembeállításáról van szó. Magyarország nem elsősorban a török elleni harcok miatt, hanem a mundánasztrológia oikumené-felosztásának hatására vált Janus képzeletében Mars lakóhelyévé, annak minden következményével együtt.

Költőnk Ferrarában még tiltakozott az asztrológia eme fajtájának rá nézve kényelmetlen következtetései ellen. A szellemi tehetség és a születési hely közötti összefüggés meglétét valló Prosperrel, a toszkán ég szülőttével (*Tusci... alumne poli: I 148,2*) szemben hangoztatja, hogy

Possunt et stulti utrolibet aere nasci,
possunt et quorum fervida corda micant, (3–4)

s legvégső érvként kettőjük példáját hozza fel Prosper nézetének cáfolására:

nos ambo quales sumus et unde, vide. (8)

Ugyanez az elmélet itthon teljesen más értelmet nyert: a megváltozott körülmények között alkalmas és megfelelő magyarázattal szolgált Janus költői vénájának úgymond elapadására. A Galeotto előtti mentegetőzése a versek miatt, amelyeket az „*inter Hyperboreas maximus Ister aquas*” (I 24,2) küld neki, részben a műélméletből, részben azonban a mundánasztrológiából származó érvekre épül:

scilicet ingenio multum addit et aufert,
inter et est sub quo sidere carmen eat. (I 24,5–6)

Magyarországon nemcsak a környezet, hanem az ország csillagzata is ellensége a költészetnek; Mars földjén lehetetlen igazán jó verseket írni, hangoztatja a legjobb baráthoz szóló epigramma. Szerencsére ez esetben a mundánasztrológia csődöt mondott –, de a belőle merített érvet Janus is csak udvariaskodásnak szánta.

János Bollók

ASTRALGLAUBE UND ASTROLOGIE IN DEN EPIGRAMMEN DES JANUS PANNONIUS

Während seiner schöpferischen Tätigkeit, der Mode seiner Zeit folgend, hat Janus Pannonius ziemlich viele Elemente des Astralglaubens und der verschiedenen Arten der Astrologie (Genethliologie, Katarcheastrologie, usw.) genützt, die in der Form, in der sie in seinen Gedichten erscheinen, am meisten antiker Herkunft sind. Zum Beispiel die Vorstellung, die in mehreren seinen Epitaphien vorkommt, nach der die Seelen der Verstorbenen, die ein tüchtige Leben geführt hatten, leben unter den Sternen weiter, stammt aus dem Cicero's *Somnium Scipionis*, das der Dichter aus den Kommentaren des Macrobius kennt. Den Einfall, auf dem sein gegen den Kaiser Friedrich III errichtete, satyrische Epigramm gründet, hat ihm die sogenannte Chronokratorastrologie geliefert.

Mit Hilfe der Kenntnis der Planetenregenten seiner Geburt, die aus seinen Gedichten gefolgert werden konnten, war es möglich geworden, sein hypothetische Horoskop aufzustellen, nach dessen Ergebnissen sein Geburtsdatum von 29 auf 30 August durchgelegt sein soll. Es gelang des Mattheus-Epigramm des Codex von Sevilla die bisherige Lesensart *situlo in siculo* verbessernd verständlich zu machen. Der sich so gegebene *orbis Siculus* ist eine poetische Umschreibung der *sphaera armillaris*, mit deren Hilfe Mattheus nach den Geheimnissen seiner Geburt suchte. In anderen Epigrammen ist auch der Einfluss der Mundanastrologie zu greifen.